

TESI DOCTORAL

**SENYORIU I MUNICIPI A LA CATALUNYA NOVA: BATLLIA DE
MIRAVET; COMANDES D'HORTA, D'ASCÓ I DE VILALBA; I
BARONIES DE FLIX I D'ENTENÇA (*)**

- JOSEP SERRANO DAURA -

**Dirigida pel dr. Josep M. Font i Rius
Co-dirigida pel dr. Tomàs de Montagut Estraguès**

**Àrea d'Història del Dret i de les Institucions
- Departament de Dret -**

Facultat de Dret

Universitat "Pompeu Fabra"

Volúm I

- 1996 -

NOTES A LA INTRODUCCIÓ I A LA PRIMERA PART

1. IGLESIES, Les comarques meridionals, pàgs. 29 a 31. Diguem també que aquesta denominació comarcal de "Ribera de Ebro" l'estableix Onofre Menescal a la primeria del s. XVII; mentre Esteve de Corbera, en la mateixa època, en diu solament comarca de l'"Ebro" (IGLESIES, Pere Gil, pàgs. 111 a 113). Quant a l'origen de la denominació, ja l'any 1303 veiem que la "Supravicaria" de Tortosa comprèn, entre altres Vegueries, la de Tortosa i "Ripparie Iberis" (ACA, Registre de Cancelleria núm. 231, fol. 88). Si considerem que el terme de Tortosa limita per Paüls, Perelló i Coll de Balaguer, amb la Comanda d'Horta, la Batllia de Miravet i la Baronia d'Entença podem considerar que la Ribera d'Ebre, com a territori de la Vegueria de Tortosa, comprèn pràcticament les actuals comarques de la Ribera i Terra Alta, fins al terme de Flix ja a la Vegueria de Lleida. Podem citar també el preàmbul del document de concessió dels Costums de Miravet de 1319, en ell s'indica que s'atorguen a "totes les viles e lochs e de tota la Batllia o comanadoria de Miravet e de la ribera d'Ebre" (notes 34 i 55). Talment, hem de dir que els primers comanadors de Miravet, es titulen, ja a la primeria del s. XIII, com de "Tortosa i de la Ribera", referint-se aquella als dominis de les actuals Ribera d'Ebre i Terra Alta (nota 47). També en la documentació de la Ciutat de Barcelona corresponent a la seva Baronia de Flix i la Palma, a partir del propi document d'adquisició d'aquell domini de 1399 es situen aquelles viles i termes en la "riparia iberis" (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 3).

2. CABRE, Riba-roja, pàg. 13., i FERRUS, La casa pagesa, pàg. 13.

3. CABRE, ob. cit., pàg. 13.

4. És de destacar l'obra de Francesc CARRERAS CANDI, La navegación en el río Ebro, publicada el 1940, en la qual refereix l'activitat que encara es desenvolupa, en aquell moment, en tot l'Ebre català. No obstant això, des de les darreries del s. XIX, en què es construeix el ferrocarril i l'ampliació de la xarxa viària, que comunica la zona amb Reus i Tarragona, el riu ha anat perdent, gradualment, la seva importància com a via comercial i de comunicació (FERRUS, ob. cit., pàg. 19). Actualment, tenint en compte que molts termes municipals comprenen terres o partides a l'altra vora del riu respecte d'on es troba assentat el poble, existeixen encara algunes barcases de pas, usades des de temps immemorial per a travessar el riu. En aquest moment funcionen les de Riba-roja, Flix, Garcia, Benissanet i Miravet; altres, com la d'Ascó, han desaparegut recentment conforme s'han anat construït ponts sobre el riu (vegeu COT, La barca, pàgs. 15 i ss, i BLADE, Guia, pàgs. 21 i ss).

5. IGLESIES assenyala que la denominació de "comarca" ve a significar "quelcom que inclou tots els aspectes físics i totes les activitats humanes que es manifesten en el territori assenyalat", pressuposant "un entrellaçament de tots els elements geogràfics que es manifesten dins una regió concreta". D'aquesta manera, l'autor ve a justificar que les

delimitacions comarcals actuals no coincideixin, forçosament, amb anteriors delimitacions històriques, senyoriales o administratives (La realitat comarcal, pàgs. 10 i ss., i Les comarques meridionals, pàgs 45 i ss.). En qualsevol cas, mentre la Terra Alta coincideix íntegrament amb territoris jurisdiccionals del Temple i després de l'Hospital de Sant Joan; a la Ribera a més del senyoriu d'aquells cavallers a qüasi tot el marge dret (a excepció de Móra d'Ebre) i bona part de l'esquerre, hi trobem el de la Baronia d'Entença (les dues Mores, Garcia i Tivissa), i la Baronia de Barcelona també a ambdós marges, amb els termes de Flix i la Palma. Aquesta divisió territorial, fruit de la reconquesta de la zona i a causa dels interessos econòmics de l'època (bàsicament pels drets de pas i de transport de mercaderies per terra i pel riu) dona lloc a nombrosos i freqüents conflictes senyoriales, bèl·lics i jurisdiccionals, als que ens anirem referint per la seva pròpia transcendència jurídica. Diguem també que la Ribera es veu molt afectada, especialment Ascó, Benissanet i Miravet, per l'expulsió dels moriscos, decretada per Felip II (III de Castella) el 1610, arran la qual es produeix l'arribada de nous pobladors procedents d'altres indrets del Principat i de fora (situació que no es dona a la Terra Alta). Apuntem aquí que fins ben entrat el s. XIV, els aragonesos sostenen determinades pretensions territorials sobre els dominis santjoanistes de la Ribera i Terra Alta (les Comandes d'Horta, Miravet i Ascó); aquella qüestió aragonesa però la tractem més endavant, arran els conflictes jurisdiccionals que se susciten i sobre el dret general vigent (l'aragonès o el català). En un primer moment, segons un document de 1303 en el que es delimiten les "Supravicarias" i les Batllies reials de Tortosa i Lleida el límit de separació entre una demarcació i l'altra se situa a Flix, concretament al seu pas de barca ("ad passum barcham de Flix"). Així la demarcació de Tortosa comprèn des de Flix fins al mar i el riu Uldecona (avui de la Sinia) d'una banda, i d'altra fins les muntanyes de Prades; concretament la Sobrevegueria de Tortosa comprèn les Vegueries de Tortosa i Ribera d'Ebre (suposem que a un i altre marge del riu), Tarragona i Camp, Muntanyes de Prades i Montblanc. Quant a la de Lleida diguem que també integra en aquell moment Miquenença, avui a la província de Saragossa (ACA, Registre de Cancelleria núm. 231, fols. 88, 100 i 104). Això no obstant, amb una nova organització territorial, al fogatge dit de 1358 (publicat per PONS GURI, i que després es considera com realitzat en el període de 1378 a 1381), les Comandes d'Horta, Miravet i Ascó així com Flix i la Palma apareixen a la demarcació de la Vegueria de Lleida (PONS GURI, Un fogatgement, pàgs. 461 i ss.). En canvi, al fogatge de 1359 publicat per BOFARULL, observem que a la Vegueria de Lleida hi són incloses les viles de Flix i la Palma, amb el lloc del Mas de Flix (això no obstant hem dir que entre parèntesi s'indica "ab Tortosa", referint-se potser a que aquells llocs pertanyen a la Vegueria de Tortosa, tot i que es declaren a Lleida); i ja la resta de pobles de la Ribera i de la Terra Alta s'integren en la que es diu "Comissio de Tortosa" (Colecció, XII, pàgs. 17 i 18, i 44 i 45). Al fogatge de 1365/70 (ordenat per les Corts de Tortosa) solament se citen

explícitament Flix (amb l'anomenat "Mas de Flix") i la Palma (llocs tots "d'en Salvador del Bosch, ciutada de Leyda"), i com a pertanyents a la Vegueria de Lleida i Pallars; la resta de viles i llocs de la Terra Alta i de la Ribera no s'esmenten, entent-se inclosos uns dins la Castellania d'Amposta, i altres al Comtat de Prades (s'usa l'expressió de "casa taxada" per a referir-se a una o altra Senyoria -com a demarcació senyorial estimada globalment-). Entenem que dins el Comtat de Prades s'inclouen Garcia, Tivissa i Móra (IGLESIES, El fogaje de 1365-1370, pàgs. 67, 85 i 333 i ss.). Més d'un segle després, al fogatge de 1497 veiem com: Flix i la Palma segueixen a la Vegueria de Lleida; Vinebre, Garcia, Torre de l'Espanyol, Móra amb els seus Masos (que constitueixen Municipi propi el s. XIX), i Tivissa (amb Darmós, els "Masos de Tartaguó", Llaberia i altres masos que se citen) s'integren tots ells en la demarcació territorial del Comtat de Prades i Baronia d'Entença (coincideix amb el marge esquerre del riu); i la Terra Alta i la resta de pobles i llocs de la Ribera pertanyen a la Vegueria de Tortosa (IGLESIES, El fogatge de 1497, II, pàgs. 171 i ss.). Al fogatge de 1553: Flix i la Palma continuen formant part de la Vegueria de Lleida; el marge esquerre del riu amb la Torre de l'Espanyol, Vinebre, Garcia, Móra d'Ebre (amb els "Masos"), i Tivissa (amb Darmós -dit "Ermos"-, els "Masos de Tartaco"- i Llaberia), es troben a la demarcació del Comtat de Falset (en lloc de Prades) i Baronia d'Entença; i la resta de termes continuen a la Vegueria de Tortosa (IGLESIES, El fogatge de 1553, II, pàgs. 151 i ss.). Tanmateix, en uns actes ordenats en compliment d'uns acords de les Corts de Montsó de 1585, i que se celebren entre els anys 1592 i 1593 (sobre equiparació dels pesos i mesures d'arreu el Principat amb els de Barcelona, únics admesos per aquelles Corts), observem que Flix es troba formant part de la Vegueria de Tortosa com tot el marge dret de l'Ebre, restant solament la Palma a la de Lleida. I d'altra banda, el marge esquerre del riu s'integra a la Vegueria de Montblanc (ACA, Secció Generalitat, núms. G-22/1, Vegueria de Lleida fol. 34; G-22/2, Vegueria de Tortosa fols. 11 a 29; i G-22/3, Vegueria de Montblanc fols. 42 i ss.). Per la seva part, el geògraf Pere Gil l'any 1600, distingeix dins del Principat 27 comarques o regions, entre les que figuren les del Camp de Tarragona, Tortosa i Lleida (coincidentes de fet amb els seus Bisbats). A la de Tarragona pertanyen entre altres, Mas de Riudoms i Vandellós (al terme de Tivissa); la de Tortosa "abrassa lo coll de Baleguer y lo que te Hebro dins de Cathaluña en sa ribera, y lo que y ha entre Hebro y lo riu de la Sinia (abans dit Uldecona) que divideyx Cathaluña de Valencia", i concretament a més d'altres pertanyents al seu Bisbat es relacionen tots els llocs i viles de l'actual Terra Alta, al marge dret de l'Ebre (inclosos Flix i Móra), més Tivissa, Ginestar i Rasquera del marge esquerre; però, no es fa esment en lloc a Garcia, Vinebre, ni a la Torre de l'Espanyol. Quant a la comarca de Lleida, s'inclou per exemple Miquenensa, però no s'esmenta la Palma (VILA, El sentit històric, pàgs. 46 i ss.). Finalment en els censos de 1719 observem que: la Palma apareix dins el Corregiment de Lleida; Torre de l'Espanyol, Vinebre, Garcia, Tivissa amb els seus agregats (al marge

esquerre del riu Ebre) i els "Masos de Mora" pertanyen al Corregiment de Montblanc; i la resta de termes amb Flix, s'integren al Corregiment de Tortosa. Aquella divisió es manté al cens de 1787 (IGLESIES, Estadístiques, II, pàgs. 871, 912 a 921 i 670 a 696, i, El censo, I, pàg. 195 i ss., i II, pàgs. 461 i ss. -en aquest últim cas s'ignoren les dades del Corregiment de Tortosa-). L'any 1720 però, en publicar-se un mapa del Principat amb els límits dels nous Corregiments establerts a Catalunya i que va elaborar Josep Aparici Mercader, l'autor indica que "se conoce Cataluña por otra division de Comarcas" (34 en total), entre les que hem de destacar les que ens afecten: "Riera de Ebro, dende el mar a Garcia o Flix" (el marge esquerre de l'Ebre); i, "Castellania de Amposta, que es de la otra parte de Ebro hasta los confines de Valencia" (VILA, El sentit històric, pàg. 71). De manera semblant, quant als Partits Judicials veiem com ja en la seva creació el Partit de Gandesa comprèn la Terra Alta i el marge dret de l'Ebre; el marge esquerre s'integra en el Partit de Falset; i com a excepció Ginestar i Rasquera formen part del Partit de Tortosa. Per últim, respecte l'organització eclesiàstica del Bisbat de Tortosa al que pertanyen ambdues comarques, s'organitzen en 3 Arxiprestats: el del Masroig comprèn Darmós, Serra d'Almós, Tivissa, Llaberia, Garcia, la Palma, Móra la Nova, Torre de l'Espanyol i Vinebre (el marge esquerre del riu); Ginestar i Rasquera són de l'Arxiprestat de Tortosa; i l'Arxiprestat de Gandesa el formen els pobles de la Terra Alta i els restants del marge dret de l'Ebre.

6. FERRUS, ob. cit., pàg. 13.

7. IGLESIES, Les comarques meridionals, pàg. 29 i ss. Altra clapa diluvial, encara que menys important, es la que apareix més enllà del Pas de l'Ase, entre els termes d'Ascó i Vinebre, zona que constitueix una partida anomenada "Illà" per trobar-se entre dos braços traçats pel curs del riu, l'actual i antic curs de l'Ebre. CARRERAS, a La navegación en el río Ebro, pàg. 21, indica: "La corriente del Ebro se dividía en dos ramas frente el lugar que por dicha causa tomó el nombre de "Vinebre", esto es "Bis-Ebre" (Dos-Ebros), debiendo ser de mayor importancia la rama desaparecida, ya que ésta marca la divisoria entre el término de Vinebre y el de Ascó, enfrente en la otra orilla". D'altra banda, segons reproduccions cartogràfiques facilitades per l'Ajuntament de Vinebre, el 1701 efectivament l'Ebre segueix el seu curs a la vora d'aquella vila, existint dues rieres anomenades "galatxos": una a la vora d'Ascó i altra travessant breument l'"illa" abans d'arribar al braç principal del riu. Ambdues rieres o rierols es barregen amb l'Ebre al mateix lloc. Avui, el curs principal de l'Ebre passa als peus d'Ascó, i per la part de Vinebre resta justament el llit antic del riu, convertit en un nou "galatxo", mena de riera o barranc pràcticament sec que fa cap a l'Ebre passat Vinebre.

8. IGLESIES, La realitat comarcal, pàg. 20. Per a l'autor, aquesta denominació de Terra Alta "solament pot tenir justificació si es mira (la

comarca) des del fons de la vall del riu Ebre, però resultarà incomprendible en considerar-lo des dels vessants dels Ports de Beseit". D'altra banda, l'actual Terra Alta es correspondria en part amb la comarca denominada "Vall de Orta" segons Pere Gil, o "Terra de Orta" com refereixen Esteve de Corbera i Onofre Menescal a la primeria del s. XVII (IGLESIES, Pere Gil, pàgs. 111 a 117); pensem no obstant que realment es refereix al territori que després integrarà la Comanda d'Horta, mentre que la resta de llocs de la Terra Alta s'integrarien en l'antiga Ribera d'Ebre. Per la seva part, MANYA proposa que la comarca gandesana es tituli "Castellania", en tant que els dominis de la Batllia de Miravet, que comprenen la major part de l'actual Terra Alta, van ser reservats pel castellà hospitaler sota el seu directe domini (Notes, pàg. 83 i ss.); tot i que no s'hi refereix, suposem que l'autor distingiria aleshores dues o tres zones a la Terra Alta: la d'Horta, la que correspon a la Batllia de Miravet i la zona de Vilalba. Vegeu també la nota 5 anterior.

9. VIDAL, Reculls, pàg. 15, i BLADE, Topònims, pàg. 148.

10. CARRERAS localitza els edetans a la franja compresa entre València (Sagunt) i l'Ebre, citant a Plini i Ptolomeu; i ho recolza en la semblança de la ceràmica trobada a Tivissa amb la descoberta a Lliria (València), l'antiga "Edeta". Ja els ilerjavons i els ilergetes es trobarien riu amunt més enllà de Móra, els quals al mateix temps tindrien els seus límits territorials entre Gandesa i Faió -al Matarranya- (La navegación, pàg. 51). BRU situa inicialment entre la Ribera i la Terra Alta als ausetans i als sedetans; però acaba indicant que almenys el s. III aC els únics pobladors de la zona serien els ilerjavons, seguint les directrius dels estudiosos de l'època (Fulls, pàgs. 51 i 52). BOSCH GIMPERA, per la seva part, assenyala que els ilerjavons, "parents" com diu dels ilergetes, s'assentaren al territori comprès entre la Plana de Castelló i l'Ebre, entrant a Catalunya per Xerta fins a les riberes del riu Ebre, Gandesa, Faió i la desembocadura del Segre. Això no obstant, es refereix ja al s. III aC, doncs abans entre els s. VI i IV aC, en base a fonts documentals com el Periple o autors com Esquil i Herodot, els edetans es troben entre València i l'Ebre, i els ilergetes cap al Nord (Assaig, pàgs. 31 i ss.). Altres estudiosos de les nostres comarques com BRU (ja citat) es refereixen als ilerjavons com els únics pobladors ibèrics pre-romans d'aquelles comarques (VIDAL, ob. cit., pàg. 15; BLADE, ob. cit., pàg. 148 - situant-los ja al s. IV aC-; MONNER, Curiositats, pàg. 24; COT, ob. cit., pàg. 13; ALANYA, El topònim, pàg. 31 - l'autor refereix a la possibilitat de que l'antiga "Adeba" ilerjavònica es trobés en l'actual Batea-). Pot ser que CARRERAS confongués els edetans amb els sedetans establerts cap al Maestrat i els Ports, i que es podien haver estès cap a l'Ebre, en direcció a Saragossa. Atesa la situació dels sedetans tan propera, també és probable que aquell poble arribés fins a la Terra Alta, com inicialment indica BRU cap al s. III aC. Tinguem en compte també que no és fins al s. I aC que els romans defineixen Tortosa, el centre ilerjaví més important,

com la Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa (SERRA-RAFOLS, Determinación, pàg. 50). També els estudiosos es refereixen a la Via Edetana, que comunicava Tortosa -enllaçant amb la Via Augusta cap a Tarragona- i Saragossa per la dreta del riu, passant per Móra (BRU, ob. cit., pàg. 81; CABRE, ob. cit., pàg. 14). En definitiva, únicament hi ha coincidència d'opinions en fixar a partir del s. III aC, el moment en que s'instal·len a la zona els ilercavons.

11. És BOSCH GIMPERA qui dona la primera notícia sobre les troballes de Tivissa, amb un article que amb el mateix nom de Troballes de Tivissa publica a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, el núm. V de l'any 1913 (pàgs. 856 a 858). A elles s'hi refereix CARRERAS, a La navegación, pàgs. 37 i ss. L'any 1921 es descobreixen les pintures rupestres al Castellet, seguint en els anys successius diferents troballes d'objectes diversos a la partida de Banyoles. Finalment el 1929, sota el patrocini del Servei d'Excavacions de l'Institut d'Estudis Catalanes, s'iniciïen uns treballs d'excavació, que es veuen interromputs un parell de vegades, i ja el 1942 la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas de l'aleshores Ministerio de Educación Nacional, subvenciona els treballs de recerca, el resultat dels quals són publicats l'any 1949, sota el títol Excavaciones del Plan Nacional en el Castellet de Banyoles, de Tivissa (Tarragona), dins la sèrie de Informes y Memorias, amb el núm. 20. I ja BRU hi dedica un estudi profund al seu llibre, Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic, pàgs. 33 a 83. D'altra banda, CARRERAS i BRU coincideixen en afirmar que l'origen de la denominació de Tivissa és el mot "TIBISI", tal com apareix en nombroses àmfores trobades a la partida del terme anomenada "Aumedina" (a part, afirmen que aquella denominació ja existiria quan la dominació romana (BRU, ob. cit., pàgs. 76 i 77, i CARRERAS, ob. cit., pàg. 38). Vegeu també: CABRE, ob. cit., pàg. 14; VIDAL, ob. cit., pàg. 15; i, GOMEZ, Rasquera, pàgs. 19 a 22. Sobre restes prerromanes podeu veure els treballs sobre Vinebre de GENERA, i de El Coll del Moro (a Gandesa) de RAFEL i altres.

12. CARRERAS es refereix als fars de Pinell, Miravet, Móra, Ascó, Flix, Riba-roja i Faió, pel que fa al sector de l'Ebre. Quant a Miravet indica: "El topónimo de Miravet, aunque sinónimo del tan conocido de "mir, "miron", (..), muchos de los derivados de "mir" pueden recordar la presencia de otros tantos faros, por traer involucrado el nombre general designativo de inspección o vigilancia" (ob. cit., pàgs. 77 i ss.). Diguem també que segurament bona part d'aquells fars, talaies o torres de senyals com vulgui anomenar-se'ls, s'engrandirien fins a convertir-se en castells com podrien ser els de Riba-roja, Flix, Ascó, Castellet de Banyoles (a Tivissa) i el de Miravet (CABRE, ob. cit., pàg. 14). En relació a les vies terrestres, vegeu: CABRE, ob. cit., pàg. 14, i SERRANO, La Torre, pàg. 22.

13. SERRA-RAFOLS, ob. cit., pàgs. 50 i ss. ; i VIDAL, ob. cit., pàg. 15.

14. BRU és potser qui d'entre els estudiosos de la zona dedica major atenció als períodes grec, cartaginès i romà, encara que amb breus notícies directes o generals (Fulls, pàgs. 65 i ss.). MORERA per la seva part dóna compte de la troballa d'unes lloses godes als termes de Ginestar i Vinebre (Tarragona, I, pàg. 63).

15. MANYA, Notes, pàg. 54, o BIARNES, Moros i moriscos, pàg. 26.

16. PAGAROLES, La Comanda, pàg. 47.

17. Sobre aquests intents i els dels comtes Sunyer el 936, Borell II el 964, i Ramon Berenguer III els anys 1119 i 1123, vegeu PAGAROLES, ob. cit., pàgs. 48 i ss., i BIARNES, La implantació, pàg. 25. BRU es refereix a les expedicions de Lluís "el Pietós" els anys 809, 810 i 811. També esmenta una expedició del cavaller Mir Geribert, nét del comte Borrell II, l'any 1060, amb l'objectiu de conquerir el castell de Móra; i altra del "Cid Campeador" l'any 1091, qui avança fins a Tortosa i des d'allí, devastant les riberes de l'Ebre, arriba a una vila (que pot ser Móra o Miravet), i s'hi instal.la encara que per breu temps (ob. cit., pàgs. 88 a 92). SOLDEVILA també es refereix als intents cristians de reconquerir Tortosa entre els anys 1095 a 1097, segons uns pactes entre els comtes de Barcelona i de Pallars, entre els que destaca un concedint al monestir de Sant Cugat del Vallès l'esglèsia d'Amposta i la vila de la Ràpita, amb facultat de designar el bisbe de Tortosa (Història, I, pàgs. 138-139).

18. RUY-FERNANDEZ indica: "en todos estos contornos no había más que alquerías, o sean masías de moros. diseminadas por la campiña, y en lo que hoy son lugares, tales como la Bisbal (de Falset), Margalef, Torre del Español y Vinebre, no eran otra cosa que cuadras, que es la reunión de cuatro o más masías para en caso de necesidad, defenderse mutuamente; sólo que las alquerías de la Bisbal y Margalef estaban bajo las órdenes del representante del jefe moro que habitaba el castillo de Ascó, y cuyo representante vivía en Cabassers, mientras que las cuadras de la Palma (d'Ebre), Torre del Español y Vinebre estaban bajo las órdenes directas del jefe moro que habitaba el castillo de Ascó" (Notas estadísticas, pàgs. 6 i 7). MORERA es refereix a tres waliats a la zona: els de Siurana, Prades i Escornalbou (Tarragona, I, pàg. 305-306). Acudint a la tradició i sense poder verificar-ho, MORERA explica que els sarraïns pobladors de Camposines es rebel.laren contra el seu walí, i aquest, per a castigar-los, ja dominats, destruï la població i sembrà els seus termes de sal, de manera que no hi pogueren sembrar, ni plantar, ni fer pastura pels seus ramats. A causa d'això, segons l'autor, aquells pobladors fugiren del lloc i s'establiren a altres pobles propers, com la Fatarella, el Pinell o Gandesa (ob. cit., pàg. 306). Hem d'afegir que de totes les poblacions de les nostres comarques, destaquen Benissanet i la Fatarella amb denominacions d'origen clarament musulmà. Benissanet indica un topònim de filiació: "Beni" significa "fill de", i "sanet" pot derivar d'un grup

tribal barbaresc denominat "zenet" (fill de zenet) (BLADE, Topònims, pàg. 91); pot recolzar-se aquella tesi si tenim en compte que aquella vila és titula el s. XIII Benicenelli, el XIV com Bineçane o Benicanel, el XV Benicene, i el XVII Benisenet. Pel que fa a la Fatarella a la darrerria del s. XIII apareix com Çalfatera o Ça Alfatarella. També a Garcia podria atribuir-se-li un origen musulmà segons MORERA, que indica que el s. XII dita vila es deia Carceia, passant després a Carcia (Geografia, X, pàg. 403). Depenia del walí de Siurana, i segons ens diu el mateix MORERA, aquell hagué de vendre les viles de Falset i Pradell (Priorat) "a los del pueblo de García. los cuáles añadieron dichos términos al suyo" (ob. cit., I, pàg. 529). Com Carceia apareix a la Carta de població atorgada el 1170 al lloc de la Morera (Priorat) (MORERA, ob. cit., I, pàg. 513); és a mitjans s. XVII que el seu nom passa a ser Garcia; segons Bernat LLOBET, notari de Castelló d'Empúries i encarregat pel duc de Medinaceli de fer un inventari de tots els seus dominis a Catalunya, l'any 1667 assenyala que "la llama el vulgo Garcia", mantenint ell encara l'anterior denominació de Carcia (Recopilación, full 279). Hem de dir però que en un document de 1304 el lloc s'anomena "Garchia" (nota 147), mentre el 1592 s'anomena "Carcia" (ACA, Secció Generalitat, G-22/3, Vegueria de Montblanc fols. 44 i 45).

19. LACARRA, Documentos, III, docs. núms. 171 i 173, pàgs. 566 i 567. Es tracta: el primer d'una donació particular, i el segon d'una confirmació reial d'unes terres a favor dels pobladors de Saragossa.

20. En el primer document referit a la nota anterior de gener de 1133, els aleshores senyors d'Horta intervenen com a testimonis de l'acte al qual es refereix.

21. ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 66. El document també el publica LACARRA, ob. cit., II, doc. núm. 77, pàg. 530.

22. ACA, Pergamins de Ramon Berenguer IV, núm. 202, publicat per MIQUEL, Liber feudorum, I, doc. núm. 161, pàgs. 168 i 169.

23. Segons BIARNES, els cristians arriben a Ascó procedents de l'actual Bisbal de Falset i Cabassers (ambdues al Priorat, a l'altre marge del riu); passen i conquereixen la Torre de l'Espanyol i Vinebre (al marge esquerre de l'Ebre), i el comte d'Urgell posseeix el castell d'Ascó abans i durant la conquesta de Tortosa (ob. cit., pàgs. 28 i ss.). Sobre la possessió del castell d'Ascó pel comte d'Urgell, el 25 de maig de 1148 es signen uns pactes entre aquell i el comte de Barcelona, segons els quals, el primer es converteix en castellà d'Ascó (MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 161, pàgs. 168 i 169). Malgrat tot, és probable que els cristians es trobin a la zona des d'anys abans, doncs el mes de febrer de 1146 el comte de Barcelona fa donació de dues "jovades" de terra, al terme de Benissanet, a favor de Galind de Belxit (MIRET, Cartoral, pàg. 8).

24. MIRET, Les cases, pàg. 80.

25. MIRET i SOLDEVILA coincideixen en que el castell i termes de Miravet i les muntanyes de Prades i Siurana s'han conquerit ja el 1153 (MIRET, ob. cit., pàg. 80, i SOLDEVILA, ob. cit., I, pàg. 185). Veieu també BIARNES, ob. cit., pàg. 32.

26. El 1153 quan es fa donació de Miravet al Temple, encara no s'ha conquerit Horta; el seu castell no claudica fins el 1162 o 1163 (ALANYA, La Carta, pàg. 19)

27. Aquesta Carta es troba localitzada a l'AHN, Comanda d'Ascó, Lligall 186, doc. núm. 1, i fou publicada per FONT RIUS, La Carta de Seguridad de Ramon Berenguer IV a las Morerías de Ascó i Ribera de Ebro, en "Homenaje a don José Maria Lacarra de Miguel en su jubilación del Profesorado", Estudios Medievales, I, Saragossa (1977), pàgs. 261 a 283. Després BIARNES la tradueix al català, a La implantació, pàgs. 47 a 50. D'acord amb aquella Carta els sarraïns conserven llurs béns i mesquites, amb els honors i heretats adscrits; se'ls reconeix plena llibertat de moviment pels regnes hispànics (personal i familiar, amb llurs béns i armes); i se'ls eximeix de tota prestació personal i econòmica, a excepció de la desena part dels fruits i rendes. En el cas de Siurana i Prades, el comte també consenteix que els sarraïns hi restin, i potser va atorgar un document similar; però s'acaben rebel.lant cap l'any 1170 sense èxit, i tot seguit són expulsats (SOLDEVILA, ob. cit., I, pàg. 206, i MIRET, Itinerario del rey Alfonso I, pàg. 266). BOADES s'hi refereix breument, indicant que en tornar de la guerra sostinguda contra el comte de Tolosa, Alfons I: "apres d'aver pres repos alguns jorns, ell va tornar aplegar la sua gent d'Aragó e de Catalunya per anar contra'ls moros qui's eren rebel.lats en les montanyes de Prades, e molt bel.licorosament los nava gitar, que pus senyoria noi posqueren aver" (Libre de Feyts, III, pàg. 121).

28. El document no es refereix als sarraïns de la Batllia de Miravet, potser perque aquella ja es troba sota domini directe del Temple (des de 1153). Quant a Castelló, un Capbreu de la Baronia d'Entença del s. XIV, però posterior a 1342, es refereix al "loch apelat Casteyle" en al.ludir als drets senyoriais als llocs de Banyoles i Llaberia, en terme de Tivissa (PALET, Capbreu, pàg. 52).

29. BOFARULL, ob. cit., IV, doc. núm. XLIII, pàg. 93.

30. MIRET, Cartoral, pàg. 8.

31. BOFARULL, ob. cit., IV, doc. núm. 77, pàgs. 208 a 211. MANYA opina que el castell de Miravet fou conquerit entre els anys 1151 i 1152 (ob. cit., pàg. 57).

32. Sobre aquest procés vegeu les obres de: LEDESMA RUBIO, Mª Luïsa, Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón, Guara Editorial, Saragossa (1982); i SANS TRAVE, Josep M., El procés dels templers catalans, Pagès Editors, Lleida (1991), 334 pàgs. Per referències al Bisbat de Tortosa vegeu també VILLANUEVA, Viaje, V, pàgs. 183 i ss.

33. L'1 de desembre de 1307 Jaume II ordena l'empresonament de tots els cavallers templers i confisca tots els seus béns mobles i immobles (SANS, ob. cit., pàg. 61). En el que deu ser un dels primers actes que realitza com a administrador dels dominis templers, el rei confirma el 3 de juny de 1309 tots els privilegis i franqueses reials als homes de la Batllia de Miravet (ACA, Registre de Cancelleria, núm. 206, fol. 49). Però per a les Comandes templeres es nomena un administrador únic per a les de Tortosa, Miravet, Horta, Ascó i Riba-roja; el primer de qui tenim constància és Mascaró Garidell, designat per Jaume II el juny de 1308 en document datat a València i de manera immediata una vegada que la Corona pren possessió dels béns del Temple (la referència apareix en un document d'establiment en terres de 1312 -AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 610, doc. núm. 84); aquell administrador realitza diversos establiments en terres a tants altres veïns de la Batllia de Miravet l'any 1312 (AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 610, docs. núms. 81, 83, 84, 85, 86 i 87; i ACA, Registre de Cancelleria núm. 209, fols. 157 i 158). Altres administradors són Guillem Çallimona (1313), Bernat de Rallo (1314), i Joan d'Osca (1314-1316) (AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 610, doc. núms. 89 a 91, i ACA, Registres de Cancelleria núms. 155, fol. 81, i núm. 212, fol. 104). També hi ha administradors locals segurament delegats dels generals, com Guillem de Solanes que ho és de Gandesa (ACA, Registre de Cancelleria núm. 215, fol. 194). Tanmateix, tots els administradors reials són denunciats una vegada traspassats els dominis templers als hospitalers, per haver substret béns i haver fet frau en moltes vendes i arrendaments. S'obre la investigació corresponent (amb dos instructors), i la Cúria reial resol en cada cas. Almenys els administradors Guillem Çallimona i Joan d'Osca són absolts en resolucions del 16 i 17 de desembre de 1317 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 164, fols. 43 i 51). Però l'administrador de Gandesa Guillem de Solanes és condemnat per la seva mala gestió el desembre de 1317, amb una sanció de 728 sous i 2 diners jaquesos, més 44 sous barcelonesos (ACA, Registre de Cancelleria núm. 215, fol. 194).

34. PAGAROLES publica un document del 25 de novembre de 1153, de poc després de la donació de Miravet en el que intervé fra Guillem Berard, "magister et comandator in Tortosa et in castro de Mirabet" (ob. cit., pàg. 176). Vegeu també MIRET, Les cases, pàgs. 175 i 176; o FONT: a la Carta de població d'Horta de 1192, un dels atorgants és preceptor de Tortosa, Miravet i de les cases restants de la Ribera (d'Ebre); mentre a la de Batea de 1205 intervé el preceptor de Miravet "et totius Riparie"; i en canvi a la de Pinell de 1207 apareix un "preceptor totius Riparie" (Cartas,

II, doc. núm. 190, pàgs. 666 i 667; i I.1 doc. núm. 219, pàgs. 301 a 303; i doc. núm. 222, pàgs. 306 a 308). Això no obstant, el 23 d'agost de 1258 trobem a fra Ramon de Vilalba com a comanador de Miravet i Tortosa en la concessió d'un privilegi als homes de Vilalba (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 691, doc. núm. 22); però suposem que en aquesta ocasió es dona més pròpiament una coincidència de càrrecs en un mateix cavaller que no pas la unió real dels dos districtes templers. Una situació similar es dona el 1306 quan el comanador de Miravet ho és també de Torres de Segre (Lleida); d'altra banda el 1334 el comanador de Miravet afegeix a aquell nom el "d'altres llocs de la serra" de la Batllia, i el 1342 trobem un regent del lloc de Gandesa "et alia loca citra serram Baiulie" (AHN, Batllia de Miravet, Carpetes núms. 610, doc. núm. 79; 611, doc. núm. 111; i 612, doc. núm. 124). Pel que fa a la donació de Nonasp vegeu PAGAROLES, Els templers, pàgs. 140 i 141.

35. FONT, ob. cit., I.2, pàgs. 797 i 798; i PAGAROLES, La Comanda, pàg. 69. Però com veurem el 1206 ja és del Temple.

36. MIRET, Itinerario del rey Alfonso I, pàg. 407.

37. FONT, ob. cit., I.1, docs. núms. 164 i 165, pàgs. 227 a 231, i I.2, pàg. 798

38. FONT, ob. cit., I.2, pàg. 799.

39. Sobre aquesta qüestió MIRET opina que el rei, malgrat les donacions fetes, no els hauria atorgat "l'alt senyoriu feudal (...), potser per creure'l un atribut d'Estat, referint-se a ciutats estratègiques, ni encare altres drets y béns particulars del monarca". Per això assenyala l'autor que el 1183 es fa necessari establir dit conveni entre el rei i el Temple (Les cases, pàg. 177).

40. MIRET, ob. cit., pàgs. 115 i 116. Aquest privilegi és confirmat pel rei successivament els anys 1309, 1329 i 1336 (ACA, Registres de Cancelleria núms. 206, 479 i 859, fols. 49, 163 i 194 respectivament).

41. FONT, ob. cit., I.2, pàg. 799.

42. ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 67.

43. ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 67. Nonasp pertany a la família Artusella des d'anys abans, i Elvira l'havia adquirit del seu germà Artal per permuta amb altres dominis seus, l'any 1209 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 68 i 69); d'altra banda el juliol de 1248, arran la donació feta per aquella al Temple el seu nebot Pere Latores renuncia a favor de l'Orde a uns drets que ostenta sobre el castell i vila de Nonasp (ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 69).

44. ALANYA, El terme... Vall Major, pàg. 151 i ss.
45. El preceptor de Nonasp, fra Arnau de Prales, és justament un dels concedents de la Carta de població a la Vall Major de Batea (FONT, ob. cit., l.1, doc. núm. 283, pàgs. 411 i 412). Vegeu també la nota 43.
46. ACA, Reial Patrimoni, núm. 2406. Vegeu també la nota 57. Particularment pel que fa a Mudèfer diguem que en un document de 1263 apareix com lloc pertanyent a la Comanda d'Horta, exactament com "mansi (...) qui est in termino de Orta" (PAGAROLES, ob. cit., pàg. 323); però com hem dit el 1319 ja forma part de la Batllia de Miravet. Això no obstant el 8 de setembre de 1280 se li atorga Carta de població per bé que solament sabem que ho fa el comanador de Miravet amb altres cavallers innominats i a favor de dos veïns d'Horta; és probable que en aquell moment el lloc ja pertanyi a Miravet, atès que intervé el seu comanador en la concessió de la Carta però no ho podem confirmar de cert almenys fins el 1319 (FONT, ob. cit., l.1, doc. núm. 341, pàg. 503).
47. Així la Carta de Pinell de 1198, la concedeixen el "preceptor Dertuse et Mirabeti" i un "preceptor Mirabeti"; a la Carta de Batea de 1205 intervé el preceptor "Mirabeti et totius Riparie", junt amb el "preceptoris castri Mirabeti"; els mateixos títols que a l'anterior apareixen en la segona Carta de Pinell de 1207; a la de 1244 de la Vall de Batea, amb el preceptor de Miravet figuren els d'Algars i Nonasp (nota 52). El 1280 hi trobem un comanador de Gandesa (AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 609, doc. núm. 54), i el 1289 (apareix en el procés seguit entre els Entença i els templers de la Ribera (ACA, Processos Audiència Petits-, Lligall núm. 519, doc. núm. 1.1).
48. ALANYA, La Carta .. Pinyeres, pàg. 118. En el cas de Pinyeres, aquest lloc acaba incorporant-se a mitjans s. XIX al terme de Batea (nota 55).
49. Dit comanador adquireix el 1227 a Corbera un molí de Ramon Perpinyà i la seva esposa, per 400 sous barcelonesos (AHN, Batllia de Miravet, Caixa núm. 8260/1, doc. núm. 2 -trasllat del s. XVIII-). L'any 1244 apareix un altre comanador, fra Guillem Rotger, com un dels intervinents en l'atorgament de la Carta de poblament de la Vall de Batea (nota 52).
50. FONT, ob. cit., l.2, pàg. 793.
51. FONT, ob. cit., l.2, pàg. 794, i MIRET, Les cases, pàg. 184. Dos trasllats del document existeixen a l'AHN, Comanda d'Horta, Caixa núm. 8289/1, docs. núms. 2 i 3. D'altra banda hem de referir que hi ha uns pactes anteriors entre l'Orde del Temple i el bisbe de Tortosa de 1156, pels que l'Orde es compromet a defensar i protegir les esglésies de les

que té el patronatge i per les que el Bisbat l'eximeix de tot tribut (AHN, Comanda d'Ascó, Cabreo núm. 61, doc. núm. 56.1).

52. FONT, ob. cit., l.2, pàgs. 793 i ss; i l.1: doc. núm. 191, pàgs. 264 a 266; doc. núm. 196, pàgs. 270 i 271; doc. núm. 208, pàgs. 285 i 286; doc. núm. 222, pàgs. 306 a 308; doc. núm. 219, pàgs. 301 a 303; doc. núm. 341, pàg. 503; doc. núm. 342, pàgs. 503 i 504; doc. núm. 344, pàgs. 505 a 507; i doc. núm. 142, pàgs. 203 i 204. La Carta de la Devesa de Massaluca, fou publicada per ORTEGA, La Carta, pàgs. 193 a 204 (una traducció catalana de la mateixa la publica ALANYA, El terme .: Massalocà, pàgs. 200 a 201), bé que l'autor la considera erròniament com de l'actual Pobla de Massaluca (vegeu la nota 55); SERRANO també publica aquella Carta amb correccions a La Pobla, pàgs. 187 a 190. Quant a la Carta de Pinyeres, la publica ALANYA, La Carta .. de Pinyeres, pàgs. 134 a 137. I respecte la Carta de Rasquera i On de maig de 1206, ORTEGA, Un nuevo documento, pàgs. 519 a 528. D'altra banda, en una sentència de la Reial Audiència de Barcelona de 1594, dictada en un litigi entre les Universitats de Pinell (Batllia de Miravet) i Prat de Comte (Comanda d'Horta) es fa esment a una vila "vocata de Llumanares". El mes de març de 1313 dit lloc es troba incorporat al terme del Pinell, i els jurats de la seva Universitat el donen en aquell moment a Guillem d'Aguiló; això no obstant, a la darrereria del s. XVI, el lloc apareix com una partida del terme de Prat de Comte, amb el nom de "Llumeners" (ACA, Registre de Cancelleria núm. 4837, fols. 81 a 91). Diguem també que aquell Guillem d'Aguiló el mes d'agost de 1314 rep de Joan d'Osca, administrador reial dels béns del Temple, tots els molins del terme de Pinell amb facultat d'edificar-ne de nous (ACA, Registre de Cancelleria núm. 212, fol. 104).

53. Han arribat a nosaltres còpies notariales d'actes d'establiment realitzats entre els segles XIII i XVI, existents a l'AHN, Batllia de Miravet, Carpetes 609 a 615.

54. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 610, doc. núm. 92.

55. Aquesta relació apareix al document de concessió dels "Costums de Miravet", atorgats el 1319 pel castella hospitaler d'Amposta fra Martí Pérez d'Orós. La seva primera redacció es féu en català, i ha arribat a nosaltres per mitjà d'un manuscrit del s. XV existent a la Biblioteca Colombina de Sevilla i publicat per VALLS-TABERNER amb el títol de Les Costums de Miravet, a Estampa Fill de D. Casanova, Barcelona (1929). Quan haguem de fer referència a aquest text, seguirem la numeració capitular donada per l'autor. Anys abans s'havia editat la versió llatina, conservada per un trasllat de 1328 existent a l'AHN, i publicat per SANCHEZ com Constitutiones Baiulie Mirabeti, en Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Madrid (1915). Sobre Ginestar no tenim constància de la seva creació; això no obstant entre l'any 1163 i el 1202

apareix un Pere de Ginestar (o Genestar) amb drets a la zona (MORERA, Tarragona, I, pàg. 420, i MIRET, ob. cit., pàg. 180). A la Carta de població de Rasquera, de 1206, no es fa esment a aquell lloc de Ginestar, quan tots dos termes avui limiten entre sí; per aquesta raó es pot suposar que dit lloc no existeix encara com a tal en aquell moment (ORTEGA, Un nuevo documento, pàg. 522); molt després, el 1278 el Temple hi adquireix unes cases, i ja el 1288 el comanador de Miravet estableix un corral a favor de Pere Ferrer i els seus al mateix lloc (AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 609, docs. núms. 52 i 60). Diguem també, que Ginestar figura com un dels dominis del Temple a la Batllia de Miravet que a la darrera del s. XIII sofreix damnatges pels exèrcits dels Entences de Móra, enemistats amb l'Orde (les lluites entre ambdues Senyories es situen entre el 1279 i el 1300) (CARRERAS, Entences i templers, pàg. 217). Per últim hem de dir que en un Capbreu de la Batllia de 1646 els jurats de Miravet declaren que dins el seu terme municipal es troba la heretat coneguda com de "Sant Vicent" reservada al prior de l'església de Ginestar i en la que existeix una ermita que en temps passats era "la parrochial del Ginestar y Rasquera" (AHN, Batllia de Miravet, Capbreu núm. 161). També a la darrera del s. XIII apareix un altre lloc anomenat Pedrer, afectat per aquelles lluites dels templers i els Entença; però no tenim més notícies (sembla que compta amb una nombrosa població sarraïna, i almenys en una ocasió durant les escameses dels Entences, moren 5 sarraïns i 1 cristià) (CARRERAS, ob. cit., pàg. 218). Pel que fa a Gandesola, no resten vestigis, a excepció d'una gran torre o fortalesa (VIDAL, ob. cit., pàg. 18); i quant a On, prop de Rasquera, no ha estat localitzat (JASSANS, Ordinacions, pàg. 4). En tot cas que a mitjans s. XIV ja no existeixen com a tals poblacions (nota 57), com tampoc figura el lloc de la Vall de Batea, avui partida del terme de Batea. Quant a Mudèfer, Pinyeres i Algars: Mudèfer o Almudèfer, l'any 1719 no té cap habitant (nota 57), mentre el 1842 compta amb uns 150 habitants, però en dit any el seu terme i vila es repartien entre els termes de Batea i Caseres (ALANYA, El terme: .. Almudèfer, pàgs. 177 i 181).; Pinyeres, cap el 1840 és incorporat a Batea (ALANYA, El terme ... Pinyeres, pàg. 191). MORERA indica que a la primeria d'aquest segle XX compta amb 900 veïns (Geografia, XI, pàg. 473); Algars, el seu terme fou incorporat a Batea el 1841; sense habitants el 1719 (nota 57), el 1845 compta amb 40, mentre el 1950 són 35. Avui està despoblat (ALANYA, El terme ... Algars, pàg. 170, citant a MADUZ). En el cas de Corbera, diguem que en el seu castell se signa l'any 1159 la Carta de població que Ramon Berenguer IV atorga a Prades (FONT, ob. cit., I.1, doc. núm. 113, pàgs. 165 i 166). D'altra banda, MORERA informa que en aquella vila s'hi establiren els descendents del cavaller Pere Martell (qui havia intervingut en les conquestes de Mallorca i València); concretament es refereix al nét d'aquell, de nom també Pere Martell, i que va adquirir "la dominicatura del pueblo por cesión o permuta con la orden del Templo", havent-hi instal·lat una notaria (Tarragona, II, pàg. 18). Pel que fa a Vilabona, podem dir que és el precedent de l'actual Poble de Massaluca. En una resolució arbitral,

de 4 de març de 1302 el lloc s'anomena Vilabona de Massaluca (ACA, Registre de Cancelleria núm. 5247, fol. 99); i en un document de 25 de març de 1464 apareix amb el nom actual (ACA, Registre de Cancelleria núm. 3355, fols 52 i 53). D'altra banda es va intentar fer nova població (sense èxit) en una partida del seu terme coneguda com la Devesa de Vilabona o Massaluca (reservada pel castell de Miravet), segons Carta atorgada el 1294. Per la nostra part hem de dir que la referida devesa de Massaluca apareix en successius Capbreus senyorials (1646 i 1732), com una partida dins el terme de la mateixa Poble, reservada en mensa pel castellà d'Amposta ("hay algunos venados y jabalies"), "aunque es tierra muy quebrada", i a la que els vassalls no hi poden accedir si no és amb l'autorització pertinent; no és fins el Capbreu de 1732 que hi trobem terratinents establerts en aquella Devesa i són de Faió (Aragó), municipi limítrof a la Poble. Aquestes circumstàncies i altres fan concloure a SERRANO en contra del que fins aleshores s'havia sostingut que la Carta de població de 1294 no és la fundacional de la Poble, sinó que es refereix a un nou intent poblador en una partida del seu terme que no arriba a tenir èxit (La Poble, pàgs. 38 i ss.; i AHN, Batllia de Miravet, Capbreus núms. 161, fol. 28, i 164, fol. 97); l'autor també considera que l'emplaçament actual de la Poble no seria el de l'antiga Vilabona, havent-se estat obligats probablement els seus habitants a canviar l'emplaçament (potser per la pesta que assola el país a mitjans s. XIV, cercant un lloc més alt i ventilat com l'actual). Situacions semblants es donen durant aquelles lluites entre els templers i els Entença, per exemple, amb els llocs de Gorrapte, Vinebre i Torre de l'Espanyol, a la Comanda d'Ascó; el primer fou destruït; el segon va haver de canviar d'emplaçament, mentre que el tercer restà despoblat uns quants anys, fins que els seus antics habitants hi van retornar (SERRANO, La Torre, pàgs. 33 i 34).

56. AHN, Batllia de Miravet, Capbreu núm. 168, i diferents documents de les Caixes 8074, 8104, 8259/1, i altres.

57. Pel que fa als propietaris, aportem el número que ens facilita el Llibre del tribut del monedatge ordenat el 1346 i recaptat entre els anys 1348 i 1349 (nota 46). Vegeu també la nota 5. Al fogatge de 1497 no consta cap eclesiàstic a Benissanet (solament hi ha "moros"), ni a Mudèfer (dit "Madufer"), ni a Rasquera, ni a Pinyeres ("lo rector avita en Aragó"); en canvi a Batea en hi ha 5, a Corbera 3, a Gandesa i al Pinell 2, i un a Ginestar ("prior") i a la Poble. El 1553 en hi ha 5 a Batea i Gandesa, 2 a Ginestar i Pinell; un a Benissanet, Corbera, Miravet, i la Poble; i cap a Rasquera, Mudèfer (dita "Torre de Mudefer") i Pinyeres.

58. En el cas de Miravet quan el nou castellà d'Amposta pren possessió de la Batllia, l'acte d'homenatge i jurament de fidelitat el feren els sarraïns, els únics pobladors de la vila, a l'aljama i segons el que establia la seva "sunna" (nota 54). Sobre les dates de població, vegeu el fogatge de 1497 (nota 5).

59. El 9 de juny de 1522 el castellà designa dos comissaris perquè l'informin sobre quins són els tributs que satisfan els cristians nous o moriscos de la Comanda d'Ascó. Fet l'informe el 1525, el castellà acorda que els moriscos de Miravet i Benissanet satisfassin els mateixos drets i tributs que els d'Ascó, per quant "vos ayais conbertido a la Santa Fe Cattolica" (SERRANO, Notes, pàgs. 4 i 5).

60. Efectivament, veiem com el 1255 s'hi celebra Capítol General de l'Orde del Temple, i el Capítol Provincial de la Castellania s'hi reuneix els anys el 1349 i el 1386 (MIRET, Les cases, pàgs. 313 i 408, i AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 637, doc. núm. 36). També s'hi celebren Corts Generals l'any 1337, convocades per Pere III (VIDAL, ob. cit., pàg. 69 i ss.).

61. Sobre l'expulsió dels moriscos i llurs conseqüències a Miravet i Benissanet, vegeu ORTEGA, La Orden de San Juan de Jerusalem y Miravet (primera mitad del s. XVII), Institut d'Estudis Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", Tarragona (1988), i Els hospitalers a la Ribera d'Ebre. Benissanet, ss. XVI-XVII, Diputació de Tarragona, Tarragona (1990).

62. SERRANO, ob. cit., pàgs. 36 i 37. Les noves Cartes de població les publica ORTEGA: la de Miravet, a La Orden de San Juan, pàgs. 177 a 207, i la de Benissanet, a Els hospitalers, pàgs. 67 a 85. Seguirem l'enumeració capitular donada per l'autor a aquests textos.

63. AHN, Batllia de Miravet, Caixa núm. 8258, docs. núms. 3 i 6. Justament a la nota 55 hem vist com Almudèfer, Algars i Pinyeres eren poblats a mitjans s. XIX; tanmateix als Capbreus referits no apareixen Almudèfer ni Pinyeres (aquest lloc depèn del convent de Casp -nota 48-), i quant a Algars s'indica que solament hi ha un castell derruït, dos graners i un hospici on hi viu l'ermità.

64. Nota 31. En el mateix document de donació de Miravet de 1153 figuren com del terme d'Horta els de Caselas (Caseres) i Burot (Bot, que a la darrera del s. XIII s'anomena Booth).

65. FONT, ob. cit., I.2, pàg. 799, i PAGAROLAS, La Comanda, pàgs. 69 i 70.

66. MIRET, Les cases, pàg. 238. El primer comanador és fra Bertran Aymerich.

67. FONT, ob. cit., I.1, doc. núm. 126, pàgs. 184 i 185, i I.2, pàg. 800; i MIRET, ob. cit., pàg. 110.

68. ACA, Cartulari de Gardeny (sig. núm. 197), doc. núm. 20, fols. 16 i 17.

69. La cessió de Ramon de Montcada és gratuïta, fent-se per la salvació de la seva ànima (PAGAROLAS, ob. cit., doc. núm. 78, pàgs. 252 i 253; vegeu també MIRET, ob. cit., pàgs. 110 i 111, i BIARNES, La implantació, pàg. 66).

70. PAGAROLAS, ob. cit., doc. núm. 122, pàgs. 311 a 313 (també MIRET, ob. cit., pàgs. 179 i 180). En aquesta concordia intervenen, a més de Montcada, el mestre del Temple, fra Pere Rigalt i fra Pere de Déu, comanador d'Horta.

71. Nota 51.

72. FONT, ob. cit., l.1, doc. núm. 190, pàgs. 263 i 264, i l.2, pàg. 800.

73. Quant a Bot, vegeu nota 43; sobre Prat de Comte, FONT, ob. cit., l.2, pàg. 800 (no sabem però si ja es considerava integrant dels termes d'Horta); i pel que fa a Mudèfer vegeu la nota 46.

74. La referència a aquesta infeudació la trobem en la documentació corresponent a un litigi sobre els termes del castell de Caseres que es desenvolupa entre els anys 1321 i 1323 (ACA, Registres de Cancelleria núms. 171, fols. 272 i 273; 173, fol. 130, i 180, fol. 84). D'altra banda indiquem que a la darrera del s. XIII apareix un Guillem de Sentmenat com a veguer de Tortosa, i suposem que està relacionat amb el que ens ocupa (PAGAROLAS, Els templers, pàgs. 1087 i 1088).

75. Les Consuetudines et Usancias de Orta van ser aprovades per fra Berenguer de Cardona, mestre del Temple a l'Aragó i Catalunya, el 16 d'abril de 1296. El text va ser publicat per COTS GORCHS, Les "Consuetuts" d'Horta (avui Horta de Sant Joan), en Estudis Universitaris Catalans, XV, Barcelona (1930), pàgs. 304 a 323. Quan haguem de fer referència a aquest text, usarem la numeració que als seus capítols dona l'autor.

76. Aquest administrador és condemnat per la Cúria reial el març de 1316 per la seva mala gestió al front de la Batllia, i se li imposa una sanció econòmica de 48.000 sous jaquesos (ACA, Registre de Cancelleria núm. 214, fol. 21).

77. Nota 5.

78. És probable que l'antic lloc de Bene es trobés a l'actual partida del terme d'Horta coneguda com de "Benet"; d'altra banda veiem com desapareixen els llocs de Ferres i Prat de Comte entre el 1359 i el 1378. Prat de Comte torna a estar poblat amb 3 focs el 1497, i solament amb 5 el 1553. Pel que fa als eclesiàstics, el 1497 en hi ha 4 a Horta; un a Bot, Caseres i Arnes, cap a Prat de Comte. I el 1553 a Horta hi ha 7

eclesiàstics, més el monestir del Cardó (avui al terme de Benifallet); a Arnes 2; a Bot i a Caseres un, i cap a Prat de Comte (nota 5).

79. Nota 29.

80. Nota 31.

81. Nota 23.

82. BIARNES, La implantació, pàg. 41. Ja el 18 de febrer de 1163, Guillem de Torroja, bisbe de Barcelona i "vicegerens" de Ramon Berenguer IV, durant la minoria d'edat d'Alfons I fa donació de l'església d'Ascó, amb tots els seus delmes i primícies a la Seu de Tortosa (VILLANUEVA, Viaje, V, pàg. 70).

83. BIARNES, ob. cit., pàgs. 41 i 42.

84. BIARNES, ob. cit., pàgs. 58 i 60. I pel que fa al document de 1169, un trasllat del mateix del s. XVII es troba a l'ACA, Gran Priorat, Lligall núm. 668.

85. BIARNES, ob. cit., pàg. 60.

86. Nota anterior.

87. SERRANO, La Torre, pàg. 23 i 24.

88. MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 466, pàgs. 492 a 495, i PAGAROLAS, La Comanda, doc. núm. 75, pàgs. 245 a 249.

89. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 2.

90. CARUANA, Itinerario, pàg. 143. Justament, aquell Ponç de Lillet és un dels testimonis que signa el document de donació d'Ascó el 1182 (nota 88).

91. BIARNES, ob. cit., pàg. 75.

92. MIRET, Itinerario del rey Pedro, pàg. 273.

93. PAGAROLAS, ob. cit., doc. núm. 77, pàgs. 250 a 252 (també MIRET, Les cases, pàg. 184).

94. PAGAROLAS, ob. cit., doc. núm. 87, pàgs. 265 a 267 (també BIARNES, ob. cit., pàgs. 57 i 58).

95. ACA, Gran Priorat, Armari 23, Comuns, Pergamí núm. 175. Justament el 19 de setembre de 1210 el mateix rei Pere confirma al Temple la donació de la ciutat de Tortosa, en agraïment pel seu ajut en la conquesta de Serrela, Ademuz i Fabib (MIRET, ob. cit., pàg. 180).

96. D'aquesta escriptura solament hem localitzat la transcripció de la clàusula referent a la barca de pas existent a Ascó i que comunicava aquella vila amb Vinebre, la Torre i el lloc d'Aixalella (SERRANO, La Torre, pàg. 26).

97. MIRET, Itinerario del rey Pedro I, pàg. 93.

98. MIRET, Cartoral, pàg. 6.

99. BIARNES, La implantació, pàg. 66.

100. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 7. Afegim solament que el lloc d'Aixalella apareix encara el 1210, i avui és una partida del terme d'Ascó (nota 96). Això no obstant, malgrat no figurar com a lloc poblat en cap dels fogatges que coneixem, apareix una "Torre de Xalella" a la Comanda d'Ascó en el Llibre del Monedatge recaptat vers 1315 (compremsiu de tota la Castella d'Amposta) i hi figuren 7 focs amb jurats (com si el lloc estés organitzat amb Universitat pròpia) (ACA, Mestre Racional, Lligall núm. 2407/3, fol. 35; el document no conté la data, però li atribuïm aquella aproximadament en funció dels tipus de paper i lletra que s'usen).

101. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 10.

102. FONT, ob. cit., l.1: doc. núm. 228, pàgs. 317 i 318; doc. núm. 244, pàgs. 344 a 346; i doc. núm. 272, pàgs. 394 a 396. I també l.2, pàg. 803. En el cas de Vilalba el seu terme apareix limitant amb el de Batea a la seva Carta de 1205 (nota 52); i una serra del mateix nom és també un dels límits del terme de Camposines el 1209. És comuna l'opinió que la Carta de Vilalba de 1224 es refereix a un nou emplaçament del lloc, i que l'antic es trobaria a la partida de l'actual terme municipal anomenada les "Ocates", lloc tradicionalment conegut com "Vilalba la Vella" (MONNER, Curiositats, pàg.64).

103. CABRE, Berrús, pàg. 15, i AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 690, docs. núms. 16 i 19.

104. AHN: Batllia de Miravet, Carpeta núm. 609, doc. núm. 63; i Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 691, doc. núm. 31.

105. La Fatarella és una de les viles afectades per les lluites entre Entences i Templers, i apareix com de l'Orde (CARRERAS, Entences,

pàgs. 217 i 218); però, no coneixem a quina Comanda pertany. Segons MORERA, és Jaume I qui va donar aquesta vila al Temple (Geografia, XI, pàg. 480). Malgrat tot, com assenyalen i d'acord amb la referència que dona una publicació recent sobre una monografia anònima de 1913, sembla que el comanador d'Ascó li atorgà Carta de població l'any 1228, adreçada a favor de Pere de Fortea (ESTRUEL, Ruta, pàg. 153). El document però no ha estat localitzat.

106. ACA, Registre de Cancelleria núm. 163, fol. 17. D'altra banda el 20 de gener de 1348 els seus jurats es queixen davant el batlle, perquè han estat cridats pel lloctinent del castellà d'Amposta per a formar part de l'expedició que ha de dirigir-se a València per a sufocar les revoltes dels sarraïns. Es recolzen en una carta del rei Pere per la que estaven exempts d'anar a lluitar contra els sarraïns (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 692, doc. núm. 47). També a mitjans s. XIV, en data imprecisa, el castellà cedeix a perpetuïtat a favor de Guillem Santveí, el forn i els pesos que l'Hospital té a Vilalba, per un cens de 500 sous jaquesos, a satisfer cada any per la festa de Tots Sants (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 692, doc. núm. 56).

107. Nota 104: els documents que referim són dels anys 1290 i 1294. Després des de l'extinció del Temple, l'administrador reial dels béns d'aquell Orde es titula "administrador, pro serenissimo domino rege, comendariarum bonorum Templi quondam, scilicet Dertuse, Mirabeti, Açconis et Rippe-rubee" (nota 33). Una situació similar es produeix a la Batllia de Miravet, al llarg d'aquell mateix s. XIII (nota 47).

108. MIRET assenyala que aquesta Comanda seguia sent una dependència de la Casa d'Ascó i que es creà per algun motiu especial (Les cases, pàg. 238). Per CABRE, coincidint amb aquella opinió, creu que aquell motiu o raó especial és justament les lluites entre els Entences i els Templers, que també afecten els termes de Riba-roja i Berrús, i que s'inicien vers el 1279 (Riba-roja, pàg. 85). Sobre Berrús vegeu també CARRERAS, Entences, pàg. 227 i ss.

109. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 18.

110. El 1412 Vilalba encara depèn de la Comanda d'Ascó (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 692, doc. núm. 55). És en un plet entre la Universitat de Vilalba i un grup d'homes de la Fatarella, terratinents al terme d'aquella altra vila, on es fa esment del comanador de Vilalba. Fra Alfons de Linyan havia estat designat àrbitre per a resoldre la controvèrsia suscitada; però els afectats apel·len la seva resolució davant la Reial Audiència; no coneixem exactament la data de la resolució arbitral, però el plet en qüestió se segueix l'any 1476 (ACA, Audiència, Conclusions Civils núm. 29, fols. 101 i 102). RINCON, a La iglesia, pàgs. 6 i 7, es refereix al mateix comanador, localitzant-lo el 1485

(si bé no ho indica, aquesta dada déu procedir d'un acte de conciliació entre els germans Joan i Pere de Valls que s'intenta a la Confraria de Gràcia, de la mateixa Vilalba, amb la presència de d'aquell comanador, el 20 de febrer d'aquell any -APV, Secció Gràcia, Lligall núm. 5, full sense numerar, entre els 111 i 112-).

111. Així apareix en diferent documentació de la Comanda del s. XVI (AHN, Comanda de Vilalba, Caixes 8329 i 8332). I és en el primer de dits documents de 1542, concretament en l'acta de presa de possessió d'un nou comanador on figura Torrente, reconeixent-se expressament que forma part del Regne d'Aragó i que en dita localitat regeixen els furs aragonesos. El castell i el terme de Torrente són donats per Alfons I a l'Orde de l'Hospital, el mes de març de 1174 (de "spontanea voluntate et propter remedium anime mee et parentum meorum"). La donació es completa el novembre de 1175 amb la cessió per 1.300 morabatins dels drets que el comte Ramon de Pallars i la seva esposa ostenten sobre el castell (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 690, docs. núms. 2 i 3). El lloc s'erigeix en Comanda hospitalera amb preceptor propi, que sostindrà sobre tot al llarg del s. XIV diferents litigis amb Guillem de Montcada, aleshores senyor de Fraga, essencialment per a l'exercici de la jurisdicció senyorial; Montcada sosté per exemple l'any 1328, que és ell i no l'Orde qui ostenta el mer imperi (AHN, Comanda de Vilalba, Carpeta núm. 692, docs. núms. 40 i 41).

112. Nota 5. Al fogatge de 1359 Camposines apareix com "Camposerius", i Berrús com "Barrans"; i al de 1497 el primer s'anomena "Campunyes" i el segon "Borrus". MADDOZ per la seva part assenyala l'any 1846 que Camposines és aleshores un lloc amb 3 cases i una petita església, amb 12 veïns; i que Berrús figura com a despoblat (Diccionario, vols. IV, pàg. 291, i V, pàg. 384). De fet en una visita del castellà d'Amposta a les Comandes catalanes efectuada el 1570 a Berrús encara hi ha veïns; però en un "proces" del comanador de Vilalba equivalent a un Capbreu sobre béns i rendes, celebrat el 1608 ja no hi consta cap habitant referint-se solament als terratinents (AHN, Castellania d'Amposta, Caixa núm. 8125, doc. núm. 8, i Comanda de Vilalba, Caixa núm. 8330/1).

113. Gorrapte resulta destruït en aquelles lluites, i segurament els seus pobladors fugen a altres llocs veïns i no hi retornen (SERRANO, La Torre, pàgs. 45 i ss.).

114. FONT, ob. cit., I.2, pàg. 803.

115. SERRANO, Notes, pàg. 3.

116. Ambdues Universitats redacten un projecte de concordia el 1594, per tal d'organitzar una Universitat única i comuna, i resta constituïda definitivament l'any següent. D'entre els pactes establerts, destaca un que

es refereix a les qüestions econòmiques, segons el qual els deutes dels cristians vells, xifrats en 3.400 lliures, són assumits per la Universitat dels cristians nous (SERRANO, ob. cit., pàgs. 9 i ss.).

117. SERRANO, ob. cit., pàgs. 7, 8, i 28.

118. Aquesta Carta i un capítol complementari de 1616 els publica BIARNES, a Els moriscos, pàg. 139 i ss. En referir-nos a dit document seguirem l'enumeració que li dona l'autor; existeix però un altre exemplar a l'AHN, Comanda d'Ascó, Lligall núm. 187, doc. núm. 12 (SERRANO, La Torre, pàgs. 250 a 252).

119. ACA, Registre de Cancelleria núm. 4901, fols. 17 a 107. El document assenyala que van ser expulsades unes 250 cases de moriscos restant-ne solament unes 30 cases d'habitades, i que des de l'expulsió d'aquells no s'havien satisfet les pensions anuals dels censos adeutats.

120. ROMERO, El señorío, pàgs. 517 i ss. Móra, Garcia, Tivissa (amb els llocs, de Banyoles, Vandellós i Coll de Balaguer, integrats aleshores al seu terme) i Marçà (Priorat) constitueixen els dominis inicials de la Baronia de Castellvell. Pel que fa a Falset, Alfons I el dóna a Albert de Castellvell el 2 de setembre de 1192 (MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 243, pàgs. 256 i 257). I Pratedip és del domini de Ramon de Sobirats, marit d'aquella Alamanda (ROMERO, ob. cit., pàg. 574). A mitjans s. XIV apareixen també dins la Baronia finques dels termes de Pradell (Priorat) i Fatxes (despoblat del municipi de Vandellòs) (PALET, Capbreu, pàgs. 44 i ss.).

121. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 5, diferents documents.

122. LLOBET, Recopilación, full 279. Quant a Pinyeres, és un altre lloc diferent al que existeix a Batea (nota 55).

123. LLOBET, ob. cit., fulls 223 i ss.

124. BRU, ob. cit., doc. núm. 14, pàgs. 141 i 372, i ROMERO, ob. cit., doc. núm. 48, pàgs. 515 i 582.

125. Nota 31. També l'Orde de l'Hospital rep unes propietats al terme de Tivissa, les quals permuta amb el rei a canvi de Cetina i Casp, segons document de març de 1182 (MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 24, pàgs. 33 i 34; i s'hi refereix MIRET, Itinerario del rey Alfonso I, pàg. 416).

126. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 1, pàg. 575.

127. MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 240, pàgs. 253 i 254; ROMERO, ob. cit., doc. núm. 2, pàg. 575. Aquest Guillem de Castellvell és nebot d'Albert

de Castellvell, senyor de Siurana (MORERA, Tarragona, I, pàg. 513, i BRU, ob. cit., pàg. 107).

128. BRU, ob. cit., pàg. 113.

129. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 3, pàg. 575.

130. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 4, pàg. 575.

131. MORERA, ob. cit., I, pàg. 530. Ja el mes de juliol de 1336 el rei confirma al monestir de Santes Creus tots els censos que ostenta sobre Tivissa (ACA, Registre de Cancelleria núm. 859, fol. 181).

132. MORERA, ob. cit., I, pàg. 529.

133. Alamanda de Sobirats hereta al seu germà Albert de Castellvell, mort sense descendència (LLOBET, ob. cit., full 7); i és en documentació a partir de 1205 que apareix com a titular efectiu del domini (el 7 de gener de 1205, el castlà de Tivissa li ret una relació de béns i drets de la seva Castlania -PALET, ob. cit., pàg. 20-). Per altra documentació fins el 1240, vegeu ROMERO, ob. cit., pàgs. 576 i ss.

134. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 6, pàg. 576.

135. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 7, pàg. 576. Dos dies després d'ingressar a l'Orde el 23 de desembre de 1218, el mestre del Temple li permet tenir i gaudir les rendes del castell de Móra percebint-les íntegrament i podent-ne disposar lliurement per temps de dos anys (ROMERO, ob. cit., doc. núm. 6, pàg. 576; s'hi refereix també LLOBET, ob. cit., full 8).

136. MIRET, Les cases, pàg. 176.

137. ROMERO, ob. cit., docs. núms. 10 i 11, pàg. 576.

138. ROMERO, ob. cit., docs. núms. 12, 14, 15 i 16, pàgs. 576 i ss. Alamanda de Sobirats fa heredera dels dominis de Castellvell a la seva néta, mentre que a l'altre fill de Ferrer de Sant Martí, Huc, se li assigna el patrimoni dels Sobirats: els castells de Sant Martí, Sobirats i Olèrdola; això no obstant, Berenguer d'Entença fill d'Alamanda de Sant Martí i de Guillem d'Entença una vegada heretats els dominis de Castellvell per la seva mare, l'any 1261 adquireix també aquells dominis dels Sant Martí per compra al seu oncle Huc de Sant Martí pel preu de 350 meravedís alfonsins d'or (ROMERO, ob. cit., doc. núm. 20, pàg. 578). Pel que fa a l'espòs de Blanca la filla d'Alamanda de Sobirats és Ramon de Portella, senyor dels castells de Portella (que li déu donar el nom), Palmerola,

Roca de la Quar, Gironella, Querol, Biure, Montmajor i Martes (ALART, Inventaire, I, pàg. 13). Vegeu també la nota 144.

139. LLOBET, ob. cit., full 9. Segons l'autor Ferrer de Sant Martí succeeix en tota la Baronia a la seva mare i assenyala que recupera Falset, Móra i Marçà; suposem que el que ocorre és que allibera aquells castells i termes de les càrregues establertes per Alamanda (en els casos de Falset i Marçà, a favor de la seva filla Blanca; i sobre Móra a favor del Temple -notes 134, 136 i 138-). D'altra banda, aquell Ferrer de Sant Martí deu ser el mateix que col·labora amb Jaume I en la conquesta de Mallorca, i que intervé en el document de donació al Temple (l'Orde està representat justament pel comanador de Miravet i la Ribera) de l'Almudaina "dels jueus", la mesquita, un terreny a la porta de "Bap el Belet" i el port d'Almonecir (ALART, ob. cit., pàg. 6).

140. LLOBET, ob. cit., full 9.

141. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 18, pàg. 577. Aquest Berenguer d'Entença acabarà adquirint el 1261 els dominis dels Sant Martí, reservats al germà de la seva mare, Huc (nota 138).

142. BRU, ob. cit., pàgs. 144 i 145. Justament Berenguer d'Entença el 14 de març de 1267 promet per escrit a Jaume II que aquesta venda feta al Temple (que suposa la introducció en els seus dominis d'un Orde que gaudeix d'exempcions i immunitats), no afecta als drets reials sobre el féu (BRU, ob. cit., doc. núm. 3, pàg. 370). Segles després aquella propietat és objecte d'un litigi, l'any 1615, entre el castellà d'Amposta titular de la Batllia de Miravet i el titular de la Baronia, aleshores el duc de Cardona; la finca havia estat establerta pel Temple a favor de sarraïns de Miravet, continuant-hi els seus descendents moriscos; però l'any 1615, aprofitant que els moriscos de dita vila havien estat expulsats, el duc pretèn recuperar el seu ple domini; per la seva part el castellà considera que l'adquisició la va fer directament el seu predecessor de l'Orde del Temple i que a la fi aquells moriscos eren vassalls seus i com a tals posseïen dita propietat, i ja per aquesta raó entèn que ha de seguir ell en el domini directe, sens perjudici dels drets que corresponen al duc (ADM, Secció Entença, Lligall núm. 12, doc. núm. 895; aquest document es refereix a l'inici del plet).

143. ROMERO, ob. cit., pàg. 571.

144. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 22, pàg. 578. A la darrerria del s. XIII se suscita un litigi entre Bernat Guillem de Portella, fill de Blanca de Sant Martí o de Portella, i el comte de Pallars com a hereu de Pere de Berga, però en relació amb els altres dominis de la família Portella (nota 138), i en tant que els mateixos estaven encara afectes a uns drets que hi ostentava Gueralda de Portella, germana de Bernat; però enmig de l'afer,

Bernat de Portella denuncia que es va veure obligat (no coneixem la causa) a vendre els dominis de Garcia per la suma de 4.300 morabatins quan tenia un valor estimat de 150.000 sous barcelonesos (ALART, ob. cit., pàg. 18). D'altra banda indiquem que un Pere de Berga intervé l'any 1261 com a jutge en un litigi entre l'Orde del Temple i Ramon de Montcada a Tortosa (PAGAROLES, Els templers, pàgs. 858 a 861).

145. A aquest cavaller de Garcia s'hi refereix CARRERAS, Entences, pàg. 223. L'autor indica que Artesa "tenia ajustades treves" amb els Entença; però en una de les escomesses els de Móra detenen dos vassalls de Garcia (sarraïns), sent-los-hi retornats sense rescat (d'acord amb la treva vigent i les lleis de cavalleria).

146. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 40, pàg. 581.

147. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 820.

148. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 821. El novembre de 1322 Blanca d'Artesa, casada amb Jaume de Meya, renuncia als seus drets a favor del seu oncle i ho confirma el març de 1330 (ara està casada amb Berenguer de Jorba) (ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, docs. núms. 824 i 825). I sobre la sentència arbitral referida, a ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 841.

149. ROMERO, ob. cit., doc. núm. 43, pàg. 581. El lloc de Pinyeres que s'indica pertany al terme del Masroig al Priorat, i no té a veure amb altre del mateix nom del terme de Batea i al qual ens hem referit més amunt. El 30 de gener de 1304 apareix un Arnau d'Artesa com a "dominum castro de Garchia", en una sentència dictada per cinc "arbitratores et amicabile compositores" sobre límits territorials entre la Comanda d'Ascó i el terme de Garcia, en el lloc denominat Pas de l'Ase, concretament a la roca de la Ventola (entre els actuals termes de Vinebre i Garcia) (AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 17).

150. Document publicat per ROMERO, Les nostres, pàgs. 115 a 117. Vegeu també PALET, ob. cit., pàg. 14. A mitjans s. XIV, al Coll de Balaguer hi ha un forn, una ferreria o "fabrega" (desconeixem a que es dediquen un i altra) i unes cases; el mateix document es refereix a la pesca i als drets senyorials a "les mars del Coyl de Balaguer" (el terme d'aquest lloc comprèn l'actual Hospitalet de l'Infant al terme de Vandellòs), sobre les barques de pescar i determinats peixos dits "reals" ("delfe, amfos, espaa e altre peys reyal") (PALET, ob. cit., pàg. 51).

151. ACA, Registre de Cancelleria núm. 2193, folis 55 i 56.

152. ROMERO, El señorío, doc. núms. 34, pàg. 580.

153. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 14, docs. núms. 667 i 668.
154. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 14, doc. núm. 678. El mateix any 1321 el rei, en declarar els seus dominis infeudats, es refereix també al de Banyoles, confirmant-lo a favor de Carbó segons i en els termes de l'"instrumento populationis" i carta de donació de Guillem d'Entença (ACA, Registre de Cancelleria núm. 287, fols. 93 i 94).
155. ROMERO, ob. cit., doc. 48, pàg. 582; i BRU, ob. cit., doc. núm. 14, pàg. 372.
156. LLOBET, ob. cit., full 288.
157. BRU, ob. cit., docs. núms. 17 i 18, pàg. 373.
158. BRU, ob. cit., docs. núms. 25, 26 i 27, pàg. 375; i FONT, Cartas, l.2, pàgs. 761 i 762.
159. De mitjans s. XIV és un Capbreu de la Baronia, de data concreta desconeguda, però posterior al 1342 (data la més tardana que se cita al mateix document referint-se a un establiment de terres). El document en recollir les confessions de béns dels vassalls, conté parcialment les declaracions per finques del terme de Darmós indicant-se en la majoria dels casos que havien estat "terres de moros" (PALET, ob. cit., pàg. 29 a 82).
160. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 14, doc. núm. 669.
161. El primer Berenguer Despuig morí sense haver fet testament; per això el comte Ramon Berenguer de Prades elegeix el seu fill gran del mateix nom, com el més apte d'entre els seus germans per a continuar el féu (ADM, Secció Entença, Lligall núm. 14, doc. núm. 670).
162. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 14, docs. núms. 671 i 672.
163. En el Capbreu del s. XIV citat a la nota 156, en el cas de Llaberia es fa esment a un forn establert el 1272, a més d'unes cases (PALET, ob. cit., pàgs. 33, 36, 40, 42, 43 i 44, entre altres); sobre l'església de Llaberia vegeu la nota 172. Quant a la concessió del comte de Prades, LLOBET, ob. cit., fulls 277 i 278.
164. LLOBET, ob. cit., full 278.
165. ACA, Registre de Cancelleria núm. 228, fol. 122. Afegim que en el cas de Prasdip, el rei ja havia renunciat al seu dret de fadiga i va autoritzar la venda del lloc als marmessors de Guillem d'Entença el 19 de gener de 1322 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 222, fol. 135).

166. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 826.

167. PALET, ob. cit., pàg. 15.

168. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 841.

169. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 842.

170. LLOBET, ob. cit., full 292.

171. BRU, ob. cit., pàgs. 189 i ss.

172. Als fogatges de 1359 i 1378 els dominis del Comtat de Prades figuren tots en conjunt, sota la figura de "casa taxada" (nota 5). Pel que fa a l'actual Móra d'Ebre, sols Móra al Capbreu citat del s. XIV (nota 157), s'indica: "e dins lo dit terme no ha loch poblat si lo loch de Mora, exceptats alguns mases, fort poch" (PALET, ob. cit., pàg. 55). I sobre Móra la Nova, MADDOZ, el 1848, diu: "Esta población, hace pocos años, se hallaba unida a Mora de Ebro, de la que solamente la separa el río Ebro y la huerta" (ob. cit., XI, pàg. 579). Quant a les viles de Serra d'Almós i Darmós, dins el terme de Tivissa, llurs orígens són uns masos (a semblança de Móra la Nova respecte de Móra d'Ebre). Al fogatge de 1497 apareixen els Masos de Banyoles, els de Darmós i els de Tartaco, mentre que Llaberia és una població amb identitat pròpia amb església (romànica, de les més antigues de la Comarca, construïda entre els s. XII i XIII -BRULL, Tivissa, pàg. 84-), i 1 eclesiàstic, encara que administrativament depen de Tivissa. A més el fogatge refereix l'existència de 16 masos més, repartits pel terme municipal. Després al fogatge de 1553 tots els llocs del terme de Tivissa apareixen com a masos: els de Banyoles; d'"Ermós" que es correspon amb l'actual Darmós; els de "Tartaco"; els de "Llaberia" o Llaberia, i altres 15 que estan repartits per la muntanya. En cap d'ells però, hi ha eclesiàstic mentre a Tivissa en hi ha 7; ja al cens de 1787 solament figura Tivissa, sense distingir els seus agregats. Avui Llaberia es troba despoblada. Segons BRU, etimològicament, les expressions d'Almós i Darmós tenen un origen àrab. El primer, pot ser una deformació de "els moros"; i el segon derivaria de "dar Maus", o "casa de Maus" (ob. cit., pàg. 11). També Llaberia (o Llaveria) tindria un origen àrab segons algun autor (BRULL, ob. cit., pàg. 84). Pel que fa a l'actual Serra d'Almós no és fins el 1667 que en tenim notícia escrita com a tal lloc de la Baronia, en terme de Tivissa (LLOBET, ob. cit., full 224); indiquem en tot cas que aquell lloc aconsegueix independitzar-se de Tivissa administrativament l'any 1936, però per breu temps doncs el 1939 torna a ser pedania d'aquella vila (BRULL, ob. cit., pàg. 79). A més dels llocs referits, en hi ha altres que integren l'antic terme de Tivissa: Capçanes i els Guiamets que avui tenen Ajuntaments propis a la comarca del Priorat; Vandellòs amb les seves pedanies i agregats de Masriudoms i Masboquera o Masdenboquera,

Hospitalet de l'Infant, Coll de Balaguer i Fatxes tots ells al Baix Camp (BRU, ob. cit., pàgs. 12 i ss.).

173. Nota 27.

174. Les prestacions dels sarraïns són molt més gravoses que les dels cristians; sols els sarraïns: fan una prestació al senyor en contraure ells mateixos matrimoni; satisfàn la quarta part d'animals i dels productes de la terra; contribueixen per l'exercici de la prostitució; a més del cens anual, han de lliurar un número determinat (que no podem concretar) de cistells de fruits per la collita respectiva; el senyor pot disposar lliurement del treball dels sarraïns; a ells els correspon el trasllat i transport dels estris i les moles del molí senyorial, així com de la fusta precisa; no poden canviar de domicili, doncs de fer-ho el senyor pot disposar dels seus béns (ROMERO, El señorío, pàgs. 565 i 566). Al Capbreu indicat ens referim a la nota 159 i altres.

175. PALET, ob. cit., pàgs. 54 i ss.

176. ADM, Secció Entença, Lligall núm. 17, doc. núm. 812.

177. Nota 5.

178. PALET, ob. cit., pàg. 57. El capítol que figura sense numerar comença: "Item, la Universitat del dit loch de Mora, axi christians com de moros, fan cascun any de sens". Després els successius capítols distingeixen quan es tracta de censals a càrrec de cristians o dels sarraïns; també apareixen en relacions separades els particulars d'uns i altres. Més endavant dediquem una Tercera Part als col·lectius jueus i sarraïns a la nostra zona i tractem entre altres de l'organització político-comunitària d'ambdues comunitats.

179. ROMERO, Les nostres, pàg. 96.

180. La referència a aquest document ens la dóna LLOBET, ob. cit., full 58; això no obstant, avui està perdut. En qualsevol cas el document es coneix com el "Privilegi de Çuleyma" segons indica LLOBET, per quant va adreçat a Çuleyma Albalech i tots els altres jueus de Móra.

181. Efectivament, al fogatge realitzat el 1497 (nota 5) no apareixen jueus en tota la Baronia d'Entença; d'altra banda podem dir que la comunitat jueva més important dins la Senyoria és la de Falset, doncs membres seus durant els s. XIV i XV efectuen nombrosos préstecs dinerers a les Universitats i particulars de viles i llocs propers com Móra, Gandesa, Ascó, Miravet, Benissanet, i fins i tot a Fraga (Aragó) (ADM, Secció Entença, Lligalls núms. 6,7 i 8).

182. SERRANO, Notes, pàg. 7.

183. Nota 5.

184. Aquestes dades ens les facilita LLOBET, ob. cit., fulls 174 i 175, i 223 i ss. Quant a Darmós, assenyala que en aquell any 1667 compta amb "iglesia y contiene en si casas" sent sufragàni de la Parròquia de Tivissa; de la Serra (que apareix per primera vegada) i del lloc de la Muntanya diu que solament contenen cases, sense referir-se a esglèsies; respecte del lloc de Tartaco indica que "tiene su iglesia particular para celebrar missa y contiene en si tres casas"; a la Vall del Molí, encara que pertanyent a Tivissa, es "sufraganeo del lugar y Parrochia de Capsanes, aunque de ordinario van sus vezinos a oir missa en la dicha iglesia de dicho lugar de Tartaco", i hi ha solament "otras tres casas"; en el cas de Banyoles "acuden sus vezinos a oir missa en la iglesia del lugar de Darmos", sense indicar quants habitants hi ha. Res particular es diu de Castelló, i del Coll de Balaguer assenyala que allí "ay un puesto y passo muy angosto, fragoso y alto (..) donde antiguamente se hizo y poblo un lugar para custodia y guardia de aquel camino, del qual solo hoy permanecen los vestigios y ruinas, sin casa alguna donde se pueda vivir, estando como estan todas derribadas y inhabitables", afegint: "Pero lo que mas campea y sirve de guardia para los passageros, es un hospital que tiene vuestra excelencia con su torre y artilleria, llamado comunmente el Hospital del Infante, que esta sitio en un llano al pie de dicha montaña, a la parte de Tarragona, donde se recogen los caminantes y se da a los pobres, assi ecclesiasticos como seglares, de passo, camas y el sustento necesario".

185. Nota 31.

186. ACA, Pergamins de Ramon Berenguer IV, núm. 275, publicat per BOFARULL, ob. cit., IV, pàg. 223, i MIQUEL, ob. cit., I, doc. núm. 244, pàgs. 257 i 258. Per a dur a terme la reconquesta, Ramon Berenguer IV havia pactat l'ajut entre altres de la República de Gènova, els estols de la qual es troben en aquell moment al port de Barcelona camí d'Almeria; amb aquells pactes els genovesos es comprometen a col·laborar amb el comte i ajudar-lo en la presa de Tortosa, i després les Balears; a canvi rebràn una sèrie de concessions territorials i econòmiques. Entre les primeres destaca la donació d'una tercera part dels territoris que ajudin a conquerir; i quant a les segones figuren l'exempció de lleuda, peatge i usatge en tots els estats del comte (PAGAROLAS, ob. cit., pàgs. 53 i 54). Sobre la família Volta, diguem que destaca un Ennec de Volta amb propietats a Tortosa segons documentació dels anys 1164 al 1166 (PAGAROLAS, ob. cit., docs. núms. 21 i 26, pàgs. 192 i 196-197); un Bonifaci "genovès" figura en diversa documentació generalment com a testimoni de transaccions privades a Tortosa entre els anys 1153 i 1198 (PAGAROLAS, ob. cit., docs. 2, 9, 15, 17, 25 i 114, pàgs. 176 i ss.) (pot ser que sigui Bonifaci de Volta). I per últim en dos documents, un de 1173

i altre de 1186, intervé com a testimoni un "marquès de Flix" títol que bé pot referir-se al senyor de Flix (PAGAROLAS, ob. cit., docs. núms. 48, pàgs. 217 i 218, i 91, pàgs. 271 i 272).

187. ACA, Registre de Cancelleria núm. 9, fol. 18 (BOFARULL, ob. cit., IV, doc. núm. XCIII, pàgs. 242 i 243, i s'hi refereix MORERA, Tarragona, I, pàg. 431).

188. BIARNES, La implantació, pàg. 56.

189. Nota 187.

190. VILLANUEVA, Viaje, V, pàg. 73 i ss. MORERA per la seva part, resumeix els mateixos fets i els situa el 1178 (Geografia, XI, pàg. 482).

191. MORERA, ob. cit., XI, pàg. 482. L'autor afirma que Bonifaci de Volta i el seu fill cediren els seus drets als templers, i d'aquests passaren a l'extingir-se l'Orde al de l'Hospital de Sant Joan (el 1317). És una notícia que no hem pogut confirmar, i que es contradiu amb la resta de dades que estem donant; això no obstant, també ESCOLA afirma que la Palma a la primèria del s. XIV "és governada pel comanador d'Ascó", passant després a l'Orde de l'Hospital (Guía, pàg. 23). En tot cas, creiem que no és correcte.

192. ACA, Registre de Cancelleria núm. 9, fol. 18. Humbert de Volta adquireix Algerri, Albolaia, Almagera i altres llocs al Regne de València, que havien estat del bisbe d'Osca; i en el mateix document el rei li prohibeix que vengui, doni ni alieni de cap manera el castell de Flix; això no obstant i segons altra referència, sembla que es tracta més pròpiament de la confirmació reial de la donació que Ger Humbert de Volta va fer de dits llocs del Regne de València al seu nét Humbert de Volta (fill de Lafranc de Volta). D'altra banda hem de dir que aquell Humbert de Volta és ambaixador o llegat de Gènova davant la Cort de Jaume I almenys l'any 1233, quan negocia un nou tractat entre la Corona d'Aragó i aquella República (MIRET, Itinerari de Jaume I, pàgs. 102, 104 i 271).

193. ACA, Registre de Cancelleria núm. 9, fol. 22. BOFARULL ens diu que Jaume I "durante su viudez tuvo (...) amores con varias señoras, especialmente, con Dª Guillerma de Cabrera y con doña Teresa Gil de Vidaure. No se sabe que de la primera dejase hijo alguno, pero de la segunda, á la que segun graves historiadores dió antes palabra de casamiento, tuvo dos, y habiéndola repudiado le movió pleito doña Teresa, en el que si bien obtuvo sentencia favorable, jamás alcanzó que el rey hiciese vida maridable con ella, sin embargo de haber reconocido por legítimos los hijos, declarando en uno de sus testamentos, otorgado en Montpellier en 26 de agosto de 1272, que le sucediesen en falta de los legítimos" (Los condes de Barcelona, II, pàgs. 236 i 237).

194. ESCOLA, ob. cit., pàgs. 17 a 23. Aquell Arnau del Bosc segurament és el mateix que l'any 1257 exerceix de batlle reial de Lleida (ACA, Registre de Cancelleria núm. 9, fol. 44).

195. El document en qüestió de 1262 fa referència al castell i vila de Flix i al lloc de "ça Palma"; el Mas de Flix apareix als fogatges del s. XIV als que ens referim més endavant. En tot cas a partir d'aquest moment ambdues viles figuren sempre més lligades i vinculades com es palesa en pràcticament tota la documentació que ha arribat a nosaltres.

196. ESCOLA FP., Reculls, pàg. 20. Humbert de Volta és mort el 1270, i Jaume I el 8 de juny del mateix any s'adreça "als ciutadans de Gènova" comunicant-ho; el rei assenyala en la seva carta que aquell havia venut el castell de Flix, restant-li solament els llocs d'Albolaia i Almacera al Regne de València, i demana en referència a un plet hereditari en curs que així es posi en coneixement d'un dels fills d'aquell, Lanfranc, perquè pugui venir a la Cort per a comparèixer en dit plet (l'altre fill es diu Ramon) (MIRET, Itinerari de Jaume I, pàg. 439).

197. Aquest any 1303 es fa una "comissió" o mena de declaració dels llocs reials que el rei té infeudats a la Batllia de Lleida per part de Pere de Cardona, batlle reial de Lleida, i Ramon de Marimon, batlle reial de Barcelona; en la relació s'indiquen els límits d'aquella Batllia: des dels ports del "Paylars Sobira" fins "ad passum barcham de Flix, inclusi Miquenença". De Flix doncs s'informa que en el seu terme i concretament al seu pas de barca es troba el límit entre les Batllies de Lleida i Tortosa; el límit és realment el riu Ebre; però el problema és que el lloc de Flix té terme a un i altre costat del riu, amb la qual cosa el marge esquerre (amb la Palma i el Mas de Flix) correspon a Lleida i el dret a Tortosa (ACA, Registre de Cancelleria núm. 231, fol. 100). Aquesta situació no afecta a la Palma i al Mas de Flix que sempre més romandran vinculats a Lleida; però Flix en ocasions apareix depenent de Tortosa i en la majoria de vegades a Lleida. Vegeu nota 216.

198. Aquests Costums, amb 41 capítols, són atorgats el 25 de juliol de 1308, per Pericó del Bosc, fill d'aquell altre Pere del Bosc; el text ha arribat a nosaltres per un trasllat del s. XIV fet sobre altre de 15 d'octubre de 1382 (còpia a la vegada d'altre anterior de 13 d'abril de 1316); el document fou donat a conèixer per PUIGGARI, Costumbres de Flix, a Barcelona (1875), reproduït després per OLIVER, Historia, IV, Madrid (1876-1881), pàgs. 416 a 420, i el publiquem amb correccions sobre el text de PUIGGARI com a Apèndix I, pàgs. 1486 a 1491. Diguem també, que el primer Pere del Bosc apareix el 30 de gener de 1304 com un dels arbitres designats per a resoldre un conflicte de límits territorials entre la Comanda d'Ascó i el terme de Garcia (nota 149).

199. CIURANETA, ob. cit., pàg. 20, i BORDAS, ob. cit., pàg. 18. A aquest document s'hi refereix un altre del 6 de juliol de 1386, segons el qual el rei Pere venia a Arnau del Bosc "olim cive Ilerde" i la seva esposa Violant el castell i termes de Flix (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 3).

200. Un trasllat d'aquest document es troba al Capbreu de 1624, a l'AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 6, pàgs. 698 a 700; i el publica SERRANO, Carta (en premsa).

201. ACA, Registre de Cancelleria núm. 904, fol. 186. D'aquest Salvador del Bosc podem afegir que ell i les comunitats cristiana i sarraïna de Flix són condemnats tots ensemps a pagar un cens anual de 500 sous a Berenguer Gallart (de Falset), segons sentència de 29 d'octubre de 1373 de Ramon Ferrer lloctinent del procurador del Comtat de Prades (ARAGO, Privilegios, doc. núm. 249, pàg. 148).

202. ACA, Registre de Cancelleria núm. 1001, fols. 146 i 147.

203. ACA, Registre de Cancelleria núm. 1001, fols. 110 a 118. Ja als fols. 118 a 120 del mateix Registre figuren el rebut acreditant el pagament del preu de la venda i l'ordre reial perquè es doni possessió a Sant Climent (bé que no es produeix fins el 1386 -ARAGO, ob. cit., doc. núm. 294, pàg. 185-). Això no obstant, quelcom ocorre quan a aquell Arnau del Bosc se li ha atorgat un termini especial perquè opti per a recuperar els seus dominis, cosa que no fa i se li notifica que ha transcorregut el termini donat per a fer-ho el 15 de desembre de 1383 -ARAGO, ob. cit., doc. núm. 288, pàg. 179-). És de destacar que aquest Francesc de Santcliment està casat amb Caterina, germana de Violant l'esposa d'Arnau del Bosc, (així consta en la clàusula setena de l'escriptura de compra del castell i termes de Flix per la Ciutat de Barcelona, el 7 de juny de 1399 -AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 3-).

204. ESCOLA, ob. cit., pàg. 24. Dos trasllats notariais de l'escriptura de compravenda dels termes de Flix i la Palma, de 1400 i 1421, es troben a l'AHCB, Consellers XII, Lligalls nùms. 3 i 8.

205. CURTO, La intervenció municipal, pàgs. 24 i ss.

206. Per a resoldre els nombrosos incidents existents amb Tortosa pels drets econòmics que aquesta Ciutat preten sobre el transport dels cereals de pas pel seu terme, Barcelona adquireix Flix i la Palma, a més uns terrenys als llocs de Banyoles, Guardamar i Miramar (al terme de Tivissa, els dos últims prop de l'actual Hospitalet de l'Infant). Tot seguit es construeixen en cadascun d'aquells llocs llotges o dipòsits de grans, així com un camí de carros que comença a Banyoles i segueix fins a Miramar; el blat i productes comprats per Barcelona es duen per terra a Flix, allí es carreguen en barques al riu Ebre i es transporten fins a Banyoles, des

d'on, novament per terra i en carros (pel camí referit) es traslladen a Miramar. En aquest punt vora mar els productes es carreguen en naus i es duen directament a Barcelona. La compra dels terrenys de la Baronia d'Entença i la construcció pel seu territori d'aquell camí des de Banyoles fins a Miramar, es concerten mitjançant capítols entre els consellers de Barcelona i el comte de Prades el 1402. El 1410 s'acaba el camí i la construcció de les llotges i dipòsits (BRU, ob. cit., pàgs. 177 i ss.).

207. AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 7 bis.

208. A més de Flix ("tan fuerte y habia en el tanta guarnicion de gente"), l'arquebisbe redueix també les viles d'Ascó, Vilaalba, Batea, Corbera i la Fatarella (ZURITA, Anales, 7/XVIII-VI, pàg. 531).

209. ACA, Registre de Cancelleria núm. 3381, fols. 37 a 40.

210. ZURITA, ob. cit., 7/XVIII-XLIV, pàgs. 683 i 684. El 6 de maig del 1477 el rei, atenent la sol·licitud presentada pel castellà d'Amposta, concedeix a la Universitat de Flix la seva autorització perquè pugui imposar sises (tributs) "in pane, vino, carnibus et aliis rebus et mercibus" i tot producte que es produeixi o vengui a Flix i el seu terme, per tal de poder fer efectius deutes pendents (ACA, Registre de Cancelleria núm. 3391, fols. 3 i 4).

211. Barcelona demana la restitució a més de Flix i la Palma, de Tàrraga, Vilagrassa, les Baronies de Terrassa, Sabadell, Montcada i Sant Vicent, i uns drets sobre el castell de Cervelló. El rei n'exceptua també Tàrraga i Vilagrassa, que havia donat a la seva esposa (nota anterior).

212. ESCOLA FP, ob. cit., pàg. 23.

213. CARRERAS, La navegación, pàg. 136 i ss.

214. AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 7 bis.

215. ESCOLA, ob. cit., pàg. 26.

216. ACA, Registres de Cancelleria núms. 142, foli 147; 208, foli 85; 228, foli 116; 229, foli 254; 905, foli 65; 1001, folis 110 a 118, i 146 i 147; vegeu també notes 5 i 197. Al fogatge de 1359 es declaren els llocs de Flix, la Palma i Mas de Flix en tan que són de "Bernat Bosch, ciutada de Leyda"; en el de 1365/70 de semblant manera sent senyor Salvador del Bosc, que continua sent-ho en el de 1378/81. I el mateix ocorre en els fogatges de 1497 i de 1553.

217. Nota 5. Les dades sobre la Palma, dels anys 1719 i 1787 ens les dona IGLESIES, a El corregiment de Lleida, pàg. 1.

218. Nota 200. Concretament, pel que fa a la delimitació del lloc, el document indica que es troba entre els termes de Llardecans, Maials, la Granadella, Bovera i Flix (cap al limit amb les actuals Comarques del Segrià i les Garrigues).

219. No sabem quan resta despoblat el Mas de Flix; això no obstant, en un Capbreu del s. XV de data inconcreta però al voltant de 1400 o 1401 declaren solament terratinents no pobladors. El Capbreu el situem vers dit any perquè s'esmenta l'any 1400 en un dels establiments que s'hi relacionen, i en un altre cas el declarant aporta com a títol un document d'establiment atorgat per l'anterior senyor Francesc de Santcliment sense indicar la seva data, però assenyalant que la concessió li fou feta per la "vida sua tan solament" (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 1). El mateix ocorre en altre Capbreu de 1511 (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 8); diguem en tot cas que la major part dels declarants sobre el lloc són veïns de la Palma. Ja en un Capbreu de 1624 intervenen dos jurats del Mas (Antoni Siurana, de la Palma, i Domènec Servelló, de Flix); no es fa referència a pobladors, però es declara entre altres coses que es posseeix "una església dita de sant Joan, a hont se diu missa cada diumenge lo sosprior de Flix, ells (el prior) o son vicari, y per lo escola aporta ajudar-li a dir missa, cada any li done setse fanecas vellas de blat", i s'afegeix que dita església "afronta ab lo comu del dit mas dels masoveros". Es declaren també altres béns comunals com una font sitia "davant la capella, dita del manador"; una heretat a l'Illa de Sant Joan que "es de tots y no's sembra"; dues basses d'aigua; una altra font, i en general "les ayguas, cassas, llenyas y altres concedides", remetent-se en aquest punt a la Carta de població de 1345 referida a la nota anterior (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 6, fols. 697 a 698).

220. Efectivament en el cas de Flix al Capbreu sovint referit de 1624, els jurats en declarar els béns de la vila i entre altres "confessen y diuen que lo terme de Dessa de Flix es de la vila de Flix, donat a dita vila per lo senyor en la carta de poblatio", "salvat sempre la jurisdicció y drets de las heretats al senyor". Aquest terme se situa entre els d'Ascó, la Fatarella i Riba-roja (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 6, full 7). Diguem també que aquell terme de "Dessa" podria ser un lloc com el Mas de Flix, depenent del castell de Flix. Pel que fa a la Palma, al Capbreu de 1511 s'assenyalen els deures de la vila a partir del document indicat de 1384; en particular s'indica que el cens a satisfer al senyor per les terres establertes, segons aquell document, és d'una catorzava part dels fruits (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 8).

221. Nota 219. Diguem que segurament també a la Palma hi ha sarraïns, bé que no en tenim gaires notícies; ho suposem per quant per exemple, al Capbreu de 1400 (aproximadament) declara entre altres Saurina, filla de Monfart Siurana; d'altra banda en un document del 20 d'abril de 1500 es

refereixen determinats malifets entre moros produïts a la Palma (CIURANETA, ob. cit., pàg. 37 i 38).

222. Les referències al barri sarraí, a l'Aljama i a l'alfaquí apareixen en diferents Capbreus de la Baronia (nota 219).

223. En el Capbreu de 1511 apareixen nombrosos terratinents amb el qualificatiu d'"olim sarracenus", i amb el seu nom cristià i l'anterior musulmà. Per exemple: Antoni Boteller, abans Brafim Burret; Joan Ferregut, abans Jun Ferregut; Jeroni Ambrós, abans Maffoma Ambrós; Joan Batalla, abans Alí Alfallet; Joan Viana, abans Jun de Gaya; figura també Angela, filla de l'alfaquí Alboleix. Resten encara sarraïns no conversos, que no intervenen directament en el Capbreu sinó que ho fan per mitjà d'un representant cristià designat expressament pel batlle a fi i efecte de que pugui jurar sobre els Sants Evangelis (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 9).

224. SERRANO, Notes, pàg. 7.

225. Nota 219. Quant als jueus no tenim més dades, a excepció de les referències que en fan els documents de venda de la Baronia el 1262 a Arnau del Bosc (nota 194), i a la Ciutat de Barcelona el 1399 (nota 204).

226. Nota 5.

227. Efectivament segons els Capbreus sovint referits del s. XV i de 1511 de manera general els sarraïns satisfan una suma de diners o una part dels fruits que recullen, mentre els cristians fan efectiva una onzena o una quinzena part (nota 219). A més de l'anterior, aquells primers tenen una càrrega específica que és "donar al castell" 200 càrregues de llenya (AHCB, Consellers XII, Lligall núm. 7 bis).

228. PAGAROLAS, La Comanda, pàg. 50; i BOFARULL, ob. cit., IV, doc. núm. 2, pàgs. 9 a 12.

229. LACARRA publica diferents documents dels anys 1133 i 1134 que acrediten que els aragonesos senyoregen aquells llocs; el primer de tots ells és del mes de gener de 1133, i en ell intervenen dos senyors d'Horta; sembla evident per aquelles circumstàncies, que Alfons el Bataller domina la zona d'Horta com a mínim a la darrereria de 1132 (Documentos, Serie Primera docs. núms. 79 i 80, pàgs. 64 i 65; i, Serie Segona docs. núms. 168, 169, 170, 171, 173 i 179, pàgs. 564 a 567).

230. Nota anterior.

231. ACA, Registre de Cancelleria núm. 310, fol. 66. El document el publica LACARRA, ob. cit., Primera Serie doc. núm. 77, pàg. 530.

232. BOFARULL, ob. cit., IV, doc. núm. XXIV, pàgs. 59 i 60.

233. PAGAROLAS, ob. cit., pàg. 51.

234. MASIA, La cuestión, pàg. 163. FONT RIUS opina, però, que els nous territoris de Tortosa i Lleida són considerats com a "marques" en tant que avançats dels dominis del Comtat de Barcelona, i considera que el títol de "marquès" té un caràcter honorífic, sense repercusió en l'organització política o administrativa (La comarca, pàg. 76). Malgrat tot, quelcom deu ocórrer quan en Corts de 1364/65 que se celebren entre les ciutats de Barcelona, Lleida i la mateixa Tortosa es declara i estableix que aquella ciutat de Tortosa és un membre "notabile et insigne Comitatus Barchinone et Cathalonie Principatu" i no s'hi ha de separar mai (CORTES, II, pàg. 308). Per la nostra part creiem que no és casual que el comte Ramon Berenguer IV usi aquell títol de marquès i no amb caràcter merament honorífic en relació amb Tortosa i Lleida; el títol apareix en la documentació comtal de la primera època després de la reconquesta d'aquelles ciutats, i en dit moment no creiem que s'hagin definit els límits territorials entre el que serà Principat de Catalunya i el Regne d'Aragó; recordem que el comte ha rebut l'ajut de cavallers aragonesos, i que talment la Cúria de Roma havia atribuït a Alfons I "el bataller" la reconquesta de Tortosa i Lleida amb dret a incorporar-les al seu Regne (nota 226); d'altra banda, tampoc podem parlar en aquell moment de Catalunya com d'una nova i única Monarquia, que justament es troba en procés de constitució i consolidació; el mateix Ramon Berenguer IV el 1158 es titula "comes Barchinonae, princeps Aragonum et marchio", mentre que el 1159 apareix com "comes Barchinonensis et princeps Aragonensis", i ja el 1162 Alfons I figura com "rex Aragonensis et comes Barchinonensis" (FONT, Cartas, I.1, docs. núms. 110, 113 i 118, pàgs. 162 a 167, i 171 a 173); serà segurament a la darrera del regnat de Ramon Berenguer IV o primeria del d'Alfons I que aquelles Ciutats i els seus territoris passen a estar definitivament dins l'òrbita del Comtat de Barcelona però en una nova Monarquia, i fins aleshores hauriem de parlar de diversos territoris sota dependència d'un mateix senyor. Dues dades poden recolzar aquesta tesi: al document d'empenyorament d'Ascó, Seròs i Ribar-roja per Alfons I a favor del Temple, i en les actes de les dues Assemblees de Pau i Treva que se celebren l'any 1173 el monarca es titula rei d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença, referint-se a tres territoris diferenciats (inclòs el marquesat provençal), senyal de que aquell títol de marquès no es refereix simplement a un territori de frontera; i és en la segona d'aquelles Assemblees, la tinguda a Fondarella, on s'estableixen per primera vegada uns límits del que serà el Principat de Catalunya per Salses i justament Lleida i Tortosa, ciutats aquestes que es consideren integrades al territori català (preàmbul). En aquell mateix acte de 1169 abans esmentat afectant a Ascó i Riba-roja a la nostra zona el rei al.ludeix a la seva Cúria integrada per barons "catalanorum et aragonentium" (nota 84); en l'Assemblea de Pau i Treva

de 1188 el mateix rei es refereix als catalans: "promittimus quod non constituamus in tota supradicta terra vicarium nisi cathalanum" (cap. XXIII); i en l'altra Assemblea de 1198 la pau que s'acorda es constitueix "per totam Cathaloniam" (cap. I) (GONZALVO: Estudi, pàg. XXVII, i Les Constitucions, pàgs. 68, 75 i 76, 100 i 109).

235. Nota 205.

236. Nota 31.

237. Nota. 38.

238. FONT, Cartas, l.1, doc. núm. 134, pàgs. 191 i 192.

239. PASCUAL, Los límites, pàgs. 23 i 24.

240. FONT, ob. cit., l.2, pàg. 792.

241. FONT, Notas, pàgs. 729 i 730. Segons l'autor, Ramon Berenguer IV en general segueix el criteri de mantenir els districtes musulmans anteriors ja delimitats.

242. FONT, ob. cit., pàg. 739.

243. LEDESMA, Cartas, doc. núm. 83, pàgs. 106 a 108.

244. FONT, ob. cit., pàg. 739.

245. FONT, ob. cit., pàg. 747; i LEDESMA, ob. cit., doc. núm. 150, pàgs. 176 i 177.

246. Notes 31, 39, 67 i 88.

247. PASCUAL, ob. cit., pàg. 23, i MANYA, ob. cit., pàgs. 43 i ss.

248. LEDESMA, ob. cit., doc. núm. 155, pàgs. 186 i 187.

249. LEDESMA, ob. cit., doc. núm. 157, pàgs. 188 a 190.

250. PASCUAL, ob. cit., pàg. 26; i MANYA, ob. cit., pàgs. 41 i ss.

251. Notes 38 i 65.

252. Nota 39. Vegeu MANYA, ob. cit., pàg. 47.

253. ZURITA, ob. cit., vol. 1 III/LXII, pàgs. 606 i 607.

254. ZURITA, ob. cit., vol. 2 IV/CVIII, pàg. 373.
255. ACA, Registre de Cancelleria núm. 231, fols. 88 i 104.
256. MIRET, Les cases, pàg. 383.
257. Nota 45.
258. Nota 55.
259. Sobre aquest castellà vegeu MIRET, ob. cit., pàg. 412.
260. És el cas de les actuals comarques lleidatanes, limitrofs amb l'Aragó des del riu Cinca fins a Salses; o de la mateixa Ciutat de Lleida, que el 1244 es negà a jurar a l'infant Pere com a hereu del Principat, per considerar-se aragonesa (MASIA, ob. cit., pàg. 165).
261. Sobre aquesta qüestió vegeu MASIA, ob. cit., pàg. 173; MATEU, Documentos, pàg. 464; o, MATEU, Para el estudio, pàgs. 319 a 321. El mateix Jaume I en Corts tingudes l'any 1234 estableix diferents disposicions de caràcter mercantil i es refereix expressament als llocs de Catalunya "ubi currit moneta jaccensis" (ACA, Pergamins de Jaume I, Carpeta núm. 78, doc. núm. 633). Sobre la moneda de plata valenciana, el segle XVIII s'usa en negocis jurídics d'índole diversa; més endavant ho veurem en referir-nos a diferent documentació notarial contractual de diferents llocs de la nostra zona. Un exemple és el de la Universitat de Vilalba que el 1709 satisfà al comanador i anys posteriors els censos causats per un forn en lliures i sous de moneda de plata valenciana (ACA, Audiència Territorial, Plets Civils núm. 7885); a la Torre de l'Espanyol, al marge esquerre de l'Ebre, si bé el s. XVIII habitualment circula la moneda barcelonesa, hi ha també referències a la dobla portuguesa i a la pesseta de plata valenciana (SERRANO, La Torre, pàgs. 152 i 153).
262. ACA, Reial Patrimoni, núms. 2406 i 2407.
263. ACA, Registre de Cancelleria núm. 2282, fols. 46 i 47.
264. ACA, Registre de Cancelleria núm. 2310, fol. 67.
265. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 12; i BIARNES, Tres motius, pàg. 235.
266. Nota 88.
267. Nota 66.
268. Nota 67.

269. FONT, Notas, pàgs. 743 i ss.
270. Nota 71.
271. Nota 72.
272. Nota 73.
273. Nota 45.
274. Nota 75.
275. Nota 38.
276. Nota anterior.
277. Nota 31.
278. MANYA, ob. cit., pàgs. 30 i ss.; FONT, Cartas, l.2, pàg. 798.
279. PASCUAL, ob. cit., pàg. 31. Això no obstant, FONT afirma que la data del 30 d'octubre és la que realment figura en tots dos documents, atribuint l'error de dates a una simple errada caligràfica (ob. cit., l.1, pàg. 229).
280. La infeudació a furs de Barcelona és freqüent tant al Regne d'Aragó com al de València. Vegeu per exemple FONT, Notas, pàg. 739, o a Cartas, l.1, doc. núm. 227, pàgs. 315 i 316.
281. Nota 42.
282. Nota 50.
283. Nota 52.
284. Nota 48.
285. Nota 55.
286. Nota 44.
287. Nota 52.
288. Notes 52, 72, 102 i 265.
289. FONT, Cartas, l.2, pàg. 801. Si examinem diversa documentació al nostre abast podem conèixer l'origen de la població de la nostra zona en

raó dels cognoms, indicatius normalment del lloc de procedència: a les Cartes de població apareix Artesa, Tàrraga, Carcassona, Avinyó, Cardona, Tarragona, Narbona, Tortosa, Vilagrassa, Albí, etc.; en un document d'Horta de 1296 figuren cognoms com Santa Coloma, Marçà, Calaceit, Odena, Montfalcó, Segarra, Vallebrer, Aragó i Cardona (AHN, Comanda d'Horta, Carpeta núm. 672, doc. núm. 7); i en les relacions de contribuents del monedatge que ens aporten els documents referits a la nota 262 de mitjans s. XIV existeixen nombrosos cognoms com els següents: Urgellès, Pallarès, Artesa, Lleida, Bellmunt, Agramunt, Sagarra, Cardona, Solsona, Maella, Osona, Campredón, Narbona (o Narbonès), Calaf, Arbolí, Aragones, Cervera, Monreal, Taraçona, Çamora, Vilafranca, Ripoll, Alfara, Corbera, Miravet, Arbolí, Cervelló, Benavare, Aliaga, Arbeca, Xiprana, Falcet, Berga, Castellnou, Barberà, Barcelonet, Balaguer, Flix, Alcorisa, Segrià, Genovès, Berguedà, Fraga, Prades, Siurana, Vendrell, Albiol, etc. Són dades dels s. XII al XIV, molt orientatives sobre el lloc d'origen dels pobladors de la zona: d'Aragó, algú de Castella, i sobre tot de Catalunya de les zones del Nord, de Lleida, Barcelona, Girona i de llocs veïns.

290. CORTES, vol. 1-II, pàgs. 420 i 421.

291. ACA, Audiència, Conclusions Civils, núm. 29 (1472-1479), fols. 101 i 102.

292. Nota 52.

293. Notes 47 i 256.

294. Nota 52.

295. Efectivament, les mesures de Lleida estàn vigents a les Comandes d'Horta, Miravet i Ascó almenys fins que les Corts de Montsó de 1585 ordenen que a tot el Principat s'usin com a úniques les pròpies de la Ciutat de Barcelona, i s'obliga a que totes les Universitats de Catalunya equiparin les seves a aquelles (ACA, Generalitat, G-22, fols. 1 i 2). En virtut del que disposen dites Corts els anys següents diputats designats a l'efecte s'encarreguen per totes i cadascuna de les Vegueries catalanes, lloc per lloc, de rebre declaració dels diferents representants municipals sobre els pesos i mesures que posseeixen les Universitats respectives, i tot seguit estableixen la "reduccio" dels mateixes i fixen llurs equivalències amb els de Barcelona. Concretament a Lleida es declaren: A) Mesures: la "fanega rasa", equivalent a 12 almuts, per a mesurar grans, fruits, llegums, sal, calcs o gés (si bé, el cap. 72 dels Costums estableix una equivalència de 8 almuts -nota 298-); la fanega de "ferro cubert", per a faves, de 9 almuts; pel vi, es declaren les migeres següents: la "vella", de 28 lliures; la de "studi", de 26 lliures; i, la "sisada", de 22 lliures. A més. s'indica que les "mesures chiques" son conforme "al preu"; per a l'oli, es

refereixen al canter, equivalent a "una rova de trenta lliures". B) Pesos: declaren el quintar, la rova, la "mija rova", la lliura, i l'unça (amb pesos especials per a l'or i l'argent); quant a la rova, distingeixen les següents: a) la de 36 lliures, per a lli, cànem, figues, pances, mel, etc.; i, b) la de 34 lliures, per a ferro, acer, llautó, bacallà, tonyina, alquitrà, matafaluga, arròs, etc.: quant a la carn i el peix s'assenyala: que la lliura de carn equival a tres lliures primes (36 unces); i la de peix, a 18 unces. C) Mides: Sols es declara l'alna per a roba, equivalent a quatre pams. Passant ja a les Comandes referides veiem que en general estàn vigents i s'usen les mesures de Lleida amb alguna variació, i amb l'excepció de la "cana" (o "alna") que a Miravet i almenys entre els anys 1275 i 1312 és la de Tortosa (equival a 8 pams i 1 polsada) (CT. 9, 15, 5) (AHN, Batllia de Miravet, Carpetes núms. 609, doc. núm. 50; i 610, docs. núms. 81 i 85). Però en tot cas a la darrerria del s. XVI s'està parlant de les mesures d'Horta o de la Pobla de Massalluca com a generals usades als altres llocs de la Terra Alta o Ribera d'Ebre. En ocasions els representants dels diferents llocs es limiten a referir que la seva Universitat posseeix els pesos i mesures d'Horta com és el cas de Ginestar, Caseres, Prat de Comte, Bot i Arnes. En altres com Rasquera, Miravet i Benissanet es remeten a les de Ginestar, que al seu temps són les d'Horta. Hi ha casos en que les remissions es fan conjuntament a les mesures d'Horta i a les de la Pobla, com ocorre a Pinell, Ascó i Batea; i alguns citen les de Batea, és a dir les d'Horta i de la Pobla, com és el cas de Corbera i Gadesa. A Vilalba es declaren les mateixes que a Horta, amb la excepció de la rova de farina que és de 32 lliures, mentre a Horta és de 33. Després també citen les mesures de Vilalba els representants de la Fatarella i de Ribarroja. A Vinebre i la Torre de l'Espanyol que tenen les mateixes, no es fa esment a les mesures de cap lloc, però resulten ser les d'Horta a excepció de la rova de farina que és de 36 lliures. Quant a diferències de les mesures d'Horta i de la Pobla respecte les de Lleida, tenim: A) Horta: Els Costums d'aquesta població atorgats el 1296, en el seu cap. 32, assenyalen que l'alna, la fanega, la migera i els pesos són com els de Lleida; quant al canter es diu que és de 40 lliures: això no obstant dit any 1585 els pesos i mesures que s'usen i declaren a Horta són: com a mesura de grans, una de fusta nomenada "mija faneca", que equival a 12 almuts, mentre a Lleida és la fanega "rasa" la que és de 12 almuts.; el canter d'oli és de 42 lliures, i a Lleida de 30; solament s'usa "mig canter de terra" pel vi de 14 lliures, que equival a la meitat de la "migera vella" de Lleida; s'usa la rova de 33 lliures per a la farina, i a Lleida és de 34. B) La Pobla de Massaluca: de manera semblant al que ocorre a Horta, a la Pobla com a tota la Batllia de Miravet, segons els Costums de 1319 s'usen: el canter d'oli de 44 lliures; i la fanega, l'almut i l'alna són les de Lleida (caps. 37 i 38); i a la darrerria del s. XVI tenim que: el canter d'oli i el del vi són com els d'Horta; i usen la fanega de 12 almuts com a Lleida (en diuen "faneca acoromull"). Quant als altres llocs de la Ribera pertanyents a les Baronies d'Entença i de Barcelona es produeix una situació similar a la dels anteriors, amb més variants en algú cas: A Flix s'usen les

mesures d'Horta, a excepció de la rova de farina que és la de Vilalba; a la Palma: la fanega és com la de Lleida, a excepció de la de la civada que és de 9 almuts, per a l'oli i el vi són les mesures de Lleida, usen la rova de 36 lliures, i per medir "draps" la seva alna és la de Prades (no indica la seva mesura), afegint que "la vila no'n te, sino que particulars ne tenen": a Móra es remeten a les mesures d'Horta i altres de la Pobla, amb les excepcions de la rova és com a Lleida de 36 o 34 lliures segons el producte a pesar, la fanega és de 8 almuts (com establí el cap. 72 dels Costums de Lleida), i l'alna de 3 pams; a Garcia la fanega dita "rasa", és de 8 almuts (com a Móra), el canter d'oli és de 48 lliures, afegint-hi una mesura "xiqueta" anomenada "maquila" de 9 unces de pes (64 maquiles fan un canter), quant a la rova és com a Móra i Lleida, i l'alna fa 4 "quartons"; a Tivissa coincideixen plenament amb Garcia.

296. Nota 294.

297. Nota 145.

298. Pel que fa a la Carta de població vegeu FONT, Cartas, I.1, doc. núm. 79, pàgs. 129 a 132; i respecte les fonts restants VALLS-TABERNER, Les fonts, pàgs. 138 i ss.; ja en citar el capítol d'aquells costums seguirem el treball de LOSCERTALES, Costumbres de Lérida, Barcelona (1946). En qualsevol cas i respecte la Carta de 1150 hem d'advertir que segueix el model de la de Tortosa de l'any anterior 1149 (FONT, ob. cit., I.1, pàgs. 121 a 126), fins el punt de ser de "contingut substancialment -i, en moltes parts, textualment-, idèntic a l'atorgada a la Ciutat de l'Ebre" (FONT, La reconquesta de Lérida, pàg. 60).

299. Aquest privilegi de la Carta de 1150 el recull el cap. 16 dels Costums de la Ciutat.

300. És el cap. 1 dels Costums de Lleida; aquella disposició en canvi no apareix a la Carta de població de Tortosa, nucli més proper a la zona i atorgada el 1149 (nota 298).

301. Es tracta d'un privilegi atorgat el 1207 (VALLS-TABERNER, Las "Consuetudines", pàg. 25). Els Costums de Lleida no s'hi refereixen expressament, però per exemple el seu cap. 43, "De alienatione rei censualis", recull aquell dret senyorial.

302. Cap. 167 de Lleida; d'altra banda hem de dir que aquella excepció dels mals usos la reculliran també els Costums d'Horta de 1296 (cap. 81), i els de Miravet de 1319 (cap. 129).

303. Nota 102.

304. Nota 295.

305. Nota 265. En un establiment emfitèutic de 1190 s'estipula el dret senyorial de fadiga per 10 dies, així com la prohibició de disposar dels béns cedits a favor de "militibus et sanctis". Ja el dret de fadiga se segueix recollint en altres contractes d'establiment de segles següents (AHN, Comanda d'Ascó, Carpetes núms. 636 i 637, docs. núms. 2, i 37, 40 i 45).
306. ACA, Pergamins de Jaume I, Carpeta núm. 78, doc. núm. 633.
307. MASIA, ob. cit., pàg. 164.
308. MASIA, ob. cit., pàg. 165.
309. Nota 253.
310. MASIA, ob. cit., pàgs. 167 i 168.
311. Nota anterior.
312. Notes 310, 354 i 375.
313. AHN, Comanda d'Horta, Carpeta núm. 672, doc. núm. 19; AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 611, docs. núms. 106 i 108.
314. CORTES, vol. 1-II, pàg. 292. Diguem també que quan les Corts de Tortosa de 1331, el rei havia convocat al castellà d'Amposta en tant que "locum tenens racione Baiuliarum sive locorum quos dictos castellanus habet in Cathalonia" (CORTES, 1-II, pàg. 282).
315. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 611, docs. núms. 115 i 116.
316. ACA, Registre de Cancelleria núm. 41, fol. 19.
317. Nota 72.
318. Nota 75.
319. La referència a aquesta disposició es recull en una sentència reial de 1339 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 868, fols. 12 a 15).
320. Nota anterior. Pel que fa als drets de cinquena, es tracta d'un tribut aragonès consistent o equivalent a la cinquena part del bestiar, i que serà suprimit per les Corts de Saragossa de 1283 (SANCHEZ, El naixement, pàg. 51).
321. ACA, Registre de Cancelleria núm. 59, fol. 186.

322. ACA, Registre de Cancelleria núm. 85, fol. 12.
323. ACA, Registre de Cancelleria núm. 85, fol. 106.
324. ACA, Registre de Cancelleria núm. 90, fols. 14, i 50 i 51.
325. Nota 319. SANCHEZ refereix com a Catalunya s'imposen unes sises generals els anys 1288, 1289, 1292 i 1300 per a fer galeres i armament (ob. cit., pàgs. 55 a 64).
326. AHN, Comanda d'Horta, Carpeta núm. 672, doc. núm. 7.
327. Notes 75 i 318.
328. ACA, Registres de Cancelleria núms. 116, fol. 111; 142, fol. 51, i 144, fol. 68.
329. Aquell privilegi de Jaume II se cita en altre confirmatori de 10 de maig de 1328 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 474, fols. 265 i 266).
330. AHN, Comanda d'Horta, Carpeta núm. 672, doc. núm. 12.
331. ACA, Registre de Cancelleria núm. 287, fol. 202.
332. Aquesta confirmació es refereix en altra del mes d'abril de 1329 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 478, fol. 214).
333. AHN, Comanda d'Horta, Carpeta núm. 672, doc. núm. 19. El subsidi atorgat pel castellà d'Amposta pot tenir a veure amb l'ordenat a tot el Principat per a finançar les despeses de la conquesta de Sardenya (1321 a 1324) (SANCHEZ, ob. cit., pàg. 89).
334. ACA, Registre de Cancelleria núm. 230, fol. 57.
335. ACA, Registre de Cancelleria núm. 476, fol. 268.
336. Nota 319.
337. ACA, Registre de Cancelleria núm. 484, fol. 98.
338. Nota 319.
339. CORTES, vol. 1-II, pàg. 420. Destaquem també com veurem que el document que ens relata els fets que estem decrivint al.ludeix al General de Catalunya que presenta un greuge al rei reclamant la catalanitat d'Horta en Corts tingudes a Montblanc el 1333; i curiosament sempre s'ha

atribuït a les Corts de Cervera de 1359 l'origen d'aquell institució (SANCHEZ, ob. cit., pàg. 131).

340. ACA, Registre de Cancelleria núm. 858, fol. 58.

341. ACA, Registre de Cancelleria núm. 587, fol. 3.

342. ACA, Registre de Cancelleria núm. 868, fols. 12 a 15.

343. Nota 253.

344. CORTES, vol. 1-II, pàg. 421.

345. COTS, Les "Consuetuds", pàgs. 4 i 5.

346. Nota 289. D'altra banda, i respecte les Unions que es van formar a València i a Aragó, BOADES assenyala que Pere III va estar a punt de ser "desheretat dels seus reyalmes" si no haguès estat pel suport rebut dels catalans, i com a causa de l'aparició d'aquelles assenyala que essencialment es devia al seu caràcter que "per ço com ell era tant executiu, e'ls trencava lurs furs axi com li'n playà" (ob. cit., pàgs. 158, 159 i 162).

347. AHN, Comanda d'Horta, Caixa núm. 8288/1, doc. núm. 4.2.

348. CORTES, vol. 1-II, pàg. 421.

349. La referència a aquella resolució es recull en una diligència de 4 d'agost de 1399 (ACA, Registre de Cancelleria núm. 2124, fol. 192).

350. SESMA, Cortes, pàg. 34.

351. ACA, Registre de Cancelleria núm. 2124, fol. 192; i vegeu nota 5.

352. LEDESMA, Cortes, pàg. 163.

353. LEDESMA, ob. cit., pàgs. 40 i 41.

354. Nota 349.

355. Nota 265.

356. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 636, doc. núm. 14.

357. Nota 105.

358. CARRERAS, Entences, pàg. 223.

359. ACA, Registre de Cancelleria núm. 340, fols. 35 i 128.
360. ACA, Processos Audiència (Petits), Lligall núm. 519, doc. núm. 1.
361. ACA, Registre de Cancelleria núm. 81, fol. 176.
362. ACA, Registre de Cancelleria núm. 106, fol. 19.
363. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 610, doc. núm. 79.
364. ACA, Registre de Cancelleria núm. 142, fol. 153.
365. ALANYA, La Carta de donació, pàg. 110.
366. ACA, Registre de Cancelleria núm. 304, fol. 9.
367. Nota 47.
368. Es tracta d'una referència, recollida en ocasió de la visita que efectua a les Comandes hospitaleres de Catalunya, el castellà d'Amposta, fra Lluís de Talavera (AHN, Castellania d'Amposta, Caixa núm. 8125, doc. núm. 8).
369. ACA, Registre de Cancelleria núm. 225, fol. 268. Sobre aquest subsidi vegeu la nota 333.
370. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 611, doc. núm. 106.
371. ACA, Registre de Cancelleria núm. 479, fol. 163.
372. ACA, Registre de Cancelleria núm. 859, fol. 194.
373. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 611, doc. núm. 120.
374. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 612, doc. núm. 125.
375. ACA, Registre de Cancelleria núm. 886, fols. 136 i 137, i 139 i 140.
376. ACA, Registre de Cancelleria núm. 891, fol. 63.
377. AHN, Comanda d'Ascó, Carpeta núm. 637, docs. núms. 26 i 27; i, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 612, doc. núm. 135.
378. AHN, Batllia de Miravet, Carpeta núm. 612, doc. núm. 135.
379. ACA, Reial Patrimoni núm. 2406.

380. Nota 5.

381. Notes 351 i 352. Volem fer esment a la circumstància que els aragonesos es refereixen solament a Gandesa dels de la Batllia de Miravet; de reivindicar tota la Batllia és més lògic que al·ludissin a Miravet i els seus llocs. D'altra banda resulta que els termes de Gandesa i Horta, l'altre territori reclamat, estan separats entre sí pels de Caseres, Bot i Prat de Comte; si entenem que la referència a Horta per part del General d'Aragó comprèn els territoris de la seva Comanda i no únicament aquell lloc, podem entendre que es reclami també Gandesa lloc amb un terme limítrof amb el d'aquella Comanda. Però també és possible que els aragonesos es refereixin a una Comanda de Gandesa, com ja havia existit el segle anterior (nota 47), o de fet a tota la Batllia de Miravet tenint en compte que el seu centre efectiu és Gandesa (nota 60).

382. Nota 354.